

บทที่ ๒

กัตถัญญกตเวทีตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ ความหมายของความกัตถัญญ

ความกัตถัญญ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ในสังคมมนุษย์ต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่นและสิ่งอื่น ชีวิตด้านกายภาพดำรงอยู่ได้เพราะได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากบุคคลต่าง ๆ มีบิดามารดา ครูอาจารย์ ญาติพี่น้อง เป็นต้น นอกจากนั้น ต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งเหล่านี้อีก เช่น อาศัยปัจจัย ๔ เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตจึงจะมีชีวิตอยู่รอดได้ ในส่วนจิตใจมนุษย์ก็ได้รับการปลูกฝังอบรมลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบุคคลอื่น มีบิดามารดาเป็นต้น ให้มีทัศนคติ ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม อันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตให้ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ ความกัตถัญญนี้เป็นคุณธรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติมิใช่เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ให้มีแม้แต่ต่อสัตว์และพืชทั้งหลายด้วย^๑

กัตถัญญ มาจากคำรากศัพท์ภาษา ๒ คำ ดังนี้

กัตถัญญ มาจากภาษาบาลี กต (อุปการคุณ, ที่ท่านทำแล้ว) + ญ (ผู้รู้)^๒

ความกัตถัญญ เป็นการกระทำความดีอย่างหนึ่งที่พึงปรารถนาของทุกคน ผู้ที่มีความกัตถัญญ ย่อมจะทำตนเองให้มีความสุขและทำผู้อื่นให้มีความสุขด้วย จากการศึกษาพบว่าพระพุทธศาสนากล่าวยกย่องบุคคลที่มีความกัตถัญญ และให้ความสำคัญต่อบุคคลผู้มีความกัตถัญญว่าเป็นบุคคลที่หา ได้ยากในโลก พระพุทธองค์ตรัสว่าบุคคลที่หาได้ยากมี ๒ จำพวก^๓ ได้แก่

๑. บุพพการี ผู้ทำอุปการะก่อน

๒. กัตถัญญกตเวที ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วและตอบแทน

^๑ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), คนไทยกับป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑.

^๒ วิกิพจนานุกรม, <http://th.wiktionary.org/wiki.> [๓๑ มกราคม ๒๕๕๖]

^๓ อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

บุพการีบุคคล กับ กัตถุญญกตเวทีบุคคล คือบุคคลที่มาคู่กันเสมอ เพราะมีผู้ทำอุปการะก่อน^๔ จึงมีผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทน และเป็นบุคคลที่ท่านหาได้ยาก เพราะว่าหมู่สัตว์ส่วนใหญ่มักอวิชชาครอบงำ ยากที่จะมองเห็นคุณค่าของบุคคลอื่นได้^๕

จากการศึกษาความหมายด้านภาษา คำว่า บุพการี หมายถึง บุคคลผู้มาก่อนโดยปกติ, บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน, บุพพการีบุคคล, ในกฎหมาย คำว่าบุพการี หมายถึง บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ทวด (ทั้งสองฝ่าย) ในทางพระพุทธศาสนา มีความหมายกว้างกว่านี้ ซึ่งหมายรวมไปถึงอาจารย์ อุปัชฌาย์ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนถึงบุญทั้งหลายด้วยบุพการีบุคคลกับกัตถุญญกตเวทีบุคคล กัตถุญญกตเวทีบุคคล ย่อมจะหาได้ยากกว่าบุพการีบุคคล

คัมภีร์อรรถกถา **ปรมัตถโชติกา** ได้แสดงถึงความหมายของความกัตถุญญไว้ว่า ความรู้จักอุปการคุณที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำมาแล้วไม่ว่ามากหรือน้อย โดยการระลึกถึงเนื่อง ๆ ชื่อว่า กัตถุญญา^๖

พจนานุกรม มคอ-ไทย ได้ให้ความหมายของกัตถุญญไว้ว่า

กัตถุญญ หมายถึง ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน โดยปกติ กตฺ อุปการํ ชานาติ สีเลนาติ กตถุญญ. ผู้มีปกติรู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแก่ตน กตฺ ชนิตฺ สีลมสฺสาติ กตถุญญ. ผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน กตฺ อุปการํ ชานาติ กตถุญญ. ผู้รู้คุณท่าน.กตฺปฺพุโป, ญา ญาเน, รุ.

กตเวที ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก่ตน, ยังบุคคลให้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลทำแล้วแก่ตน, ผู้ประกาศซึ่งอุปการะอันบุพการีชนทำแล้ว, ผู้ตอบแทนอุปการะของท่าน, ผู้ตอบแทนอุปการคุณของท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, ผู้ตอบแทนคุณท่าน

กัตถุญญกตเวที บุคคลผู้รู้คุณท่านและตอบแทนคุณท่าน, ฯลฯ ไทยดัดพูดเฉพาะกัตถุญญแต่ความหมาย หมายถึง กตเวทีด้วย^๗

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของกัตถุญญไว้ว่า รู้อุปการะที่ท่านทำให้, (ผู้)รู้คุณท่านเป็นคำคู่กันกับ กตเวที และได้ให้ความหมายของคำว่า กตเวที ว่า (ผู้) สนองคุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับ กัตถุญญ^๘

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๕.

^๕ มงคล. (บาลี) ๒/๓๖๓/๒๓๖.

^๖ พ.พ.อ. (บาลี) ๑/๒๐๒.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๓-๑๖๔.

^๘ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๕), หน้า ๕.

ความกตัญญู มีความหมายอยู่หลายนัย ตามความคิดเห็นของนักวิชาการทั้งหลาย ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่ากตัญญูกตเวทิตาไว้ในหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ หมายถึง ความเป็นคนกตัญญูกตเวทิต์ และได้ให้ความหมายของคำว่า กตัญญูกตเวทิต์ หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้วและตอบแทนแยกออกเป็น ๒ ส่วน คือ กตัญญูรู้คุณท่าน กตเวทิต์ ตอบแทนหรือสนองคุณท่าน^๕

พระเทพวิสุทธิเมธี^๖ กล่าวถึงคำว่ากตัญญูกตเวทิต์ เป็นคำที่มาด้วยกัน เมื่อกล่าวถึงความกตัญญู ก็ต้องกล่าวถึงกตเวทิต์ไปโดยปริยาย เพราะในทางปฏิบัติคุณธรรม ๒ ข้อนี้ไม่สามารถแยกจากกันได้ เมื่อกล่าวโดยสรุป ความกตัญญูก็คือ ความรู้และการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคล สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวทิต์ คือ พยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ขกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของกตัญญูไว้ว่า ความรู้และยอมรับรู้ในบุญคุณของผู้อื่น ที่มีอยู่เหนือตนเรียกว่า กตัญญูตา (กตัญญู) การพยายามทำตอบแทนบุญคุณนั้น ๆ เรียกว่า กตเวทิตา (กตเวทิต์) คนที่รู้บุญคุณ เรียกว่าคนกตัญญู คนที่ทำตอบแทน เรียกว่า คนกตเวทิต์ กตัญญูกตเวทิตา หมายถึง ความรู้บุญคุณท่านแล้วทำตอบให้ปรากฏ นี่เป็นธรรมประคองโลกให้เป็นอยู่ได้ และอยู่ได้ด้วยความสุข^๗

อย่างไรก็ตาม คำว่ากตัญญูกตเวทิต์ เป็นคำที่มาด้วยกัน เมื่อกล่าวถึงความกตัญญู ก็ต้องกล่าวถึงกตเวทิต์ไปโดยปริยาย เพราะในทางปฏิบัติคุณธรรม ๒ ข้อนี้ไม่สามารถแยกจากกันได้

โดยสรุป ความกตัญญูก็คือ ความรู้ในบุญคุณและการยอมรับรู้ในบุญคุณของบุคคล คือ พ่อ แม่ ลูก เป็นต้น สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ที่มีต่อตัวเราทั้งทางตรงและทางอ้อม กตเวทิต์ คือ พยายามกระทำตอบด้วยการทดแทนพระคุณ ช่วยเหลืออุปการะ ขกย่อง บำรุง รักษาให้คงอยู่ในสภาพที่ดีงาม เพื่อความสงบสุขของสังคม และเพื่อความสมดุลทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

^๖ พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูกตเวทิต์ เป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖-๗.

^๗ พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูกตเวทิต์เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๒.

๒.๒ ความสำคัญของความกตัญญู

จากการศึกษาพบว่า ความกตัญญูกตเวทิตะเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็นคุณธรรมเบื้องต้นของมนุษยธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นศัตรูสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุขุม รอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ^{๑๒}

พระเทพวิสุทธิเวที (ปัญญานันทภิกขุ) กล่าวถึงความกตัญญูไว้ว่าคนในสมัยโบราณเขามองเห็นการณ์ไกลว่า อะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงย้ำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคมนักปราชญ์ในอินเดีย ได้เขียนสวดแทรกความกตัญญูไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่องเพื่อสอนใจเยาวชน ทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชาดกต่าง ๆ เป็นนิทานสอนใจ ก็แฝงไว้ด้วยความกตัญญูกตเวทิตะเกือบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูกตเวทิตะต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ เจ็บไข้ดูแลรักษา ช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ

ในประเทศจีน ปรัชญาเมธี ได้แก่ ขงจื๊อ ได้เขียนหลักปฏิบัติเกี่ยวกับความกตัญญูให้ลูกปฏิบัติต่อพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย สอนให้บุคคลรู้จักเคารพนอบน้อมนับถือผู้มีพระคุณ ประเพณีของจีน เช่น ต้นเช้า ต้องจัดรูป ๓ ดอก ไปยืนหน้าบ้าน เพื่อไหว้ฟ้าดิน เพื่อระลึกถึงบุญคุณของแผ่นดินและฟ้า^{๑๓}

ความสำคัญของความกตัญญูกตเวทิตะนั้นสรุปได้ดังนี้

๑. ความกตัญญูกตเวทิตะเป็นวัฒนธรรมที่งดงาม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทยได้สอดแทรกความกตัญญูกตเวทิตะไว้เกือบทุกเรื่อง เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย การบวช วันขึ้นปีใหม่ วันสงกรานต์ วันลอยกระทง เป็นต้น

๒. ความกตัญญูกตเวทิตะ ทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความ

^{๑๒} อำนวย จันเงิน, “การพัฒนาความกตัญญูกตเวทิตะตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา” (ทองย้อย กิตติทินโน), วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๘.

^{๑๓} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), กตัญญูกตเวทิตะ เป็นเครื่องหมายของคนดี, (กรุงเทพมหานคร :ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๖-๗.

รับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูทดแทนที่อันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอดไม่มีปัญหา ปัญหาคนชราไม่มีคนเลี้ยง ปัญหาสงคราม ปัญหาความโหดร้ายทารุณ ปัญหาการเมือง ปัญหาเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็จะหมดไป

๓. สภาพาสังแวดล้อมทางธรรมชาติจะสมดุลไม่ถูกทำลาย คนมีความกตัญญูย่อมระลึกถึงบุญคุณของป่าไม้ พืชพันธุ์ แม่น้ำ ลำธาร ถนนหนทาง และสิ่งสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ฯลฯ ช่วยกันอนุรักษ์ บำรุง รักษาให้สิ่งเหล่านั้นคงอยู่ร่วมกับมนุษย์อย่างสมดุลและกลมกลืน

๔. ความกตัญญูทดแทนที่เป็นเครื่องหมายของคนดี คือว่า เรามีคุณธรรมคือมีความกตัญญูทดแทนที่ขนาดไหน เขาปฏิบัติต่อพ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เครือญาติอย่างไร คนดีย่อมมีความหนักแน่นอดทนให้การดูแลบำรุงรักษาบิดามารดาให้อยู่เป็นสุข เพราะพ่อแม่เป็นพระประจำบ้าน เป็นเทวดาประจำบ้าน ไม่ต้องไปกราบไหว้เทวดาที่ไหน กราบไหว้บิดามารดาก็พอแล้ว การเคารพกราบไหว้พ่อแม่เป็นมงคลชีวิต ความกตัญญูนั้นไม่มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้น ความรู้คุณของวัตถุสิ่งของก็เป็นกตัญญู ไม่ว่าจะเป็นถนนหนทาง บ้านที่พักอาศัย ธรรมชาติแวดล้อมที่เราอยู่ ทุกสิ่งล้วนมีบุญคุณทั้งสิ้น และความกตัญญูทดแทนที่จึงเป็นคุณธรรมและเป็นสัญลักษณ์ของคนดี เป็นวัฒนธรรมที่งดงามและเป็นคุณธรรมคำจูนครอบครัว สังคม และโลกให้เกิดความสุขมีสันติภาพ

๒.๓ ลักษณะของความกตัญญู

ลักษณะของความกตัญญู ที่บุตรมีต่อบิดามารดา ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาพอประมวลกล่าวเป็นตัวอย่างดังนี้

ในคัมภีร์ชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบัณฑิตกุมาร ได้ยินเรื่องที่มารดาบอกให้บิดามารดาไป จึงช่วยปู่ให้รอดตายและออกอุบายให้บิดาขับไล่มารดาออกจากบ้านเพื่อให้ได้สำนัก และพระโพธิสัตว์ได้ปรารภธรรมว่าผู้ใดมีความชั่วช้า เบียดเบียนพ่อแม่ผู้ไม่ประทุษร้ายคนเมื่อตายไปชาติหน้า ผู้นั้นจะตกนรกอย่างไม่ต้องสงสัยส่วนผู้ใดบำรุงพ่อแม่ด้วยข้าวและน้ำเมื่อตายไปชาติหน้าผู้นั้นจะขึ้นสวรรค์อย่างไม่ต้องสงสัย^{๑๔}

จากการศึกษาชาดกเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์ได้แสดงความกตัญญูทดแทนที่ทั้งต่อปู่ มารดาและบิดา กล่าวคือ การแสดงความกตัญญูทดแทนที่ต่อปู่โดยใช้ปัญญาออกอุบายช่วยให้ปู่ไม่ถูกบิดาฆ่าตาย และได้แสดงความกตัญญูทดแทนที่ต่อมารดาบิดาด้วยการป้องกันไม่ให้มารดาบิดาทำผิดุมานต์ ซึ่งเป็นอนันตริยกรรมโดยการแสดงธรรมเตือนสติท่านทั้งสองว่าการเบียดเบียนมารดาบิดาเป็นความอกตัญญูมีผลเป็นความชั่วร้าย ต้องเดือดร้อนประสบแต่ความทุกข์ แต่การ

^{๑๔} พ.ช. (ไทย) ๒๓/๘๓-๘๘/๓๓๓.

ประพุดิเป็นคนกตัญญูกตเวที คือบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดาด้วยวัตถุสิ่งของแม้เป็นเพียงข้าวและน้ำ มีผลเป็นความดีงาม กตัญญูกตเวทีชนจะพบแต่ความสุขความเจริญทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ในชยททิตชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ สมัยเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโอรสของพระเจ้าชัยทิตทรงพระนามว่า อลินัสตตุกุมาร ทรงแสดงความกตัญญูยอมสละพระชนม์ชีพของพระองค์ให้ยักษกินแทนบิดา แต่ยักษเกิดเลื่อมใสจึงยอมปล่อยไปและตั้งอยู่ในโอวาทของพระองค์ คำสอนที่พระโพธิสัตว์แสดงแก่ยักษความว่า

บุคคลใดยอมตายเพื่อปลดปล่อยบิดาของตน หรือ
เพราะเหตุแห่งมารดาบุคคลนั้นไปสู่ปรโลกแล้วเป็นผู้เพียบ
พร้อมด้วยความสุขและอารมณ์อันเลิศ^{๑๕}

ในโศณนันทชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อสมัยเสวยพระชาติเป็นโศณบัณฑิต เมื่อเจริญวัย และเรียนจบพระเวทแล้วได้ออกบวชเป็นดาบส พร้อมด้วยมารดาบิดาและน้องชาย อยู่ที่ป่าหิมพานต์ ต่อมา โศณบัณฑิตได้ห้ามนันทบัณฑิตผู้เป็นน้องชายมิให้ปรนนิบัติมารดาบิดาเพราะมักจะแสวงหาผลไม้ดิบมาให้มารดาบิดาบริโภคอยู่เสมอๆ แต่นันทบัณฑิตไม่เชื่อฟัง จึงถูกขับไล่กลับไปอยู่ที่บรรณศาลาของตน และได้เจริญกสิณจนได้อภิญญาห้า และสมาบัติแปด จากนั้น จึงเหาะไปเฝ้าพระเจ้ามโนชะแห่งกรุงพรหมวตนะพร้อมทั้งรับอาสาณากองทัพไปยึดหัวเมืองทั่วชมพูทวีปมาเป็นเมืองขึ้นได้เป็นผลสำเร็จ แล้วพาพระราชโอรสนั้นมาขอขมาโทษ โศณบัณฑิตผู้เป็นพี่ชาย โศณบัณฑิตได้แสดงกตัญญูกตเวทีตมธรรมแก่นันทบัณฑิตและพระราชโอรสนั้น แลอนุญาตให้นันทบัณฑิตผู้เป็นน้องชายได้ปรนนิบัติมารดาบิดาต่อไป ในเรื่องนี้มีเนื้อหาแสดงความกตัญญูกตเวทีไว้ความว่า

บัณฑิต พึงนอบน้อมและพึงสักการะมารดาและบิดาทั้งสอง
นั้นด้วยข้าวและน้ำด้วยผ้านุ่มผ้าห่มและที่นอนด้วยการอบตัว
และอาบน้ำให้และด้วยการล้างเท้าทั้งสองให้ท่านเพราะการ
บำรุงมารดาและบิดาทั้งสองนั้นบัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขา
ในโลกนี้ที่เดียว เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๑๖}

ชาดกนี้ชี้ให้เห็นว่า บุคคลที่ยึดมั่นและประพุดิคุณธรรมคือความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาด้วยการกระทำที่เป็นกุศลกรรม ตอบแทนบุญคุณด้วยมุ่งหมายให้เกิดความสุขสบายด้วยปัจจัยสี่ คือด้านอาหาร บำรุงด้วยข้าวและน้ำ ด้านเครื่องนุ่งห่มบำรุงด้วยผ้านุ่มห่มเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ด้านที่อยู่อาศัย บำรุงด้วยผ้าห่ม ที่นอนวัตถุสิ่งของอื่นๆ และด้านสุขภาพอนามัย บำรุงด้วยการ

^{๑๕} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๓๑๓-๓๑๘, ๔๐๘-๔๐๙/๒๓๒, ๒๔๔.

^{๑๖} พุ.ชา.(ไทย) ๒๗/๑๔๓, ๑๘๒-๑๘๓/๗๘, ๘๔.

ปรณินิบัติ พัดวีล้งทำให้ท่านทั้งสอง เป็นการกตัญญูในด้านมุ่งหมายให้เกิดความสุขทางกายภาพ การกระทำดังที่กล่าวข้างต้นจัดเป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญ บุตรธิดาที่ประพฤติเช่นนี้ย่อมประสบแต่สิ่งที่ดีงามทั้งในปัจจุบันและในโลกหน้า

ในสุวรรณสามชาดก ซึ่งกล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามดาบสเลี้ยงดูมารดาบิดาผู้เป็นดาบสตาบอดอยู่ในป่า ต่อมาวันหนึ่งสุวรรณสามดาบสไปตักน้ำและถูกพระเจ้าปิลักษณ์ยักด้วยลูกศร ด้วยความเข้าใจผิดคิดว่าสุวรรณสามเป็นคนโล่นื้อให้หนีไป ก่อนจะสลบล้มลงไป สุวรรณสามได้ทูลขอร้องว่า ให้พระเจ้าปิลักษณ์ช่วยเลี้ยงดูมารดาบิดาแทนท่าน พระเจ้าปิลักษณ์เข้าพระทัยว่าสุวรรณสามดาบสตายแล้วจึงเสด็จไปนำมารดาบิดาของสุวรรณสามดาบสมาดูแล เมื่อดาบสทั้งสองสัมผัสสร้างของบุตรจึงพากันร้องไห้คร่ำครวญอย่างน่าเวทนา จากนั้นจึงได้ทำสังกิริยาขอให้พินัยออกจากร่างกายของสุวรรณสาม นอกจากนี้ เทพธิดาซึ่งเคยเป็นมารดาของสุวรรณสามก็มาช่วยทำสังกิริยาด้วย เมื่อสุวรรณสามฟื้นขึ้นจึงแสดงธรรมแก่พระเจ้าปิลักษณ์และให้ตั้งอยู่ในศีลห้า และแสดงหลักความกตัญญูทเวที ความว่า

บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม่เทวดา
ก็เยียวรักษามารดาผู้เลี้ยงดูมารดาและบิดานั้น
บุคคลใดเลี้ยงดูมารดาและบิดาโดยธรรม แม่นักปราชญ์
ทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลนั้นในโลกนี้ บุคคลนั้น
ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๑๗}

เนื้อความแห่งชาดกนี้ชี้ให้เห็นว่าบุคคลที่ประพฤติกุศลธรรมคือความกตัญญูทเวที คุณแลเลี้ยงดูมารดาบิดาโดยธรรม ด้วยวิธีการต่างๆ ย่อมแสดงให้เห็นว่าลูกที่ปรณินิบัติมารดาบิดา ย่อมพ้นจากความทุกข์ได้รับความสุข แม้แต่เทวดาทั้งหลายก็ยังให้การนิยมนกย่องและสรรเสริญทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่และหลังจากที่ละโลกนี้ไป

จากการศึกษาวิจัยพบว่า การแสดงความกตัญญูทเวที ที่ลูกกระทำต่อมารดาบิดาที่ปรากฏ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา สรุปลงแล้วจะมีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ

๑. การแสดงความกตัญญูทเวทีด้วยการปรณินิบัติเลี้ยงดูด้วยปัจจัยสี่ ดังตัวอย่างเรื่อง โสณันทชาดก

๒. การแสดงความกตัญญูทเวทีด้วยการยอมสละชีวิตตนเอง เพื่อปกป้องชีวิตมารดาบิดา ดังตัวอย่างเรื่อง ชยทัตติสชาดก และสุตตชาดก

๓. การแสดงความกตัญญูทเวที ด้วยการให้ตั้งมั่นในธรรม ดังตัวอย่างเรื่อง ตักกกลชาดก และสุวรรณสามชาดก

^{๑๗} พุ.ชา.(ไทย) ๒๘/๓๑๓-๓๑๘, ๔๐๘-๔๐๙/๒๓๒, ๒๔๔.

ปิ่น มุกกันต์ กล่าวลักษณะของคนมีความกตัญญู ไว้ ๒ ลักษณะ^{๑๔} ได้แก่

๑. กตัญญูชั้นสามัญ เป็นการรู้อุปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้แก่ตน จะยอมรับรองว่าใครมีคุณก็ต่อเมื่อเขาทำอะไรให้กับตนเท่านั้น เช่น ยอมรับว่าบิดามารดามีพระคุณ เพราะได้เลี้ยงดูเรามา ยอมรับว่าครูอาจารย์มีพระคุณ เพราะได้อบรมสั่งสอนศิลปะวิทยาการ ยอมรับว่าญาติพี่น้องมีบุญคุณ เพราะท่านเหล่านั้นเคยให้ข้าวให้น้ำรับประทาน รวมความว่ากตัญญูอย่างสามัญทั่วไปหมายถึง รู้อุปการคุณที่บุคคลอื่นทำให้เรา ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกตเวทิต่อ คือ การตอบแทนคุณ

๒. กตัญญูชั้นสัตบุรุษ เป็นความกตัญญูชั้นสูง หมายถึง การรู้จักคุณธรรมความดีอันมีอยู่ในตัวบุคคลอื่น ใครมีความดีก็รู้ว่าเขาเป็นคนดี ไม่ว่าจะทำอะไรให้เราหรือไม่ก็ตาม ไม่ยึดเอาตัวเองออกเป็นเครื่องวัดความดีของคนอื่น เป็นการตัดสินความดีด้วยความดี และรู้จักกระทั่งว่าธรรมทั้งหลายมีคุณค่าอย่างไร และพยายามถ่ายทอดคุณลักษณะที่ดีนั้นมาใส่ตัวเรา เพื่อจะได้ทำความดีเป็นแบบอย่างที่ดีเหมือนเขา

และเมื่อศึกษาขอบเขต ความกตัญญูกตเวทิตะมีขอบเขต ๒ ระดับ คือ กตัญญูกตเวทิต่อบุคคลผู้มีคุณความดีหรืออุปการะต่อตนเป็นส่วนตัว อย่างหนึ่ง กตัญญูกตเวทิต่อบุคคลผู้ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์หรือมีคุณความดีเกื้อกูลแก่ส่วนรวม เช่น พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงแสดงความกตัญญูกตเวทิต่อพระพุทธเจ้าโดยฐานที่ได้ทรงประกาศธรรมยังหมู่ชนให้ตั้งอยู่ในกุศลกัลยาณธรรม อย่างหนึ่ง

เมื่อกล่าวโดยสรุป ความกตัญญูชั้นสามัญเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทดแทนบุญคุณที่บุคคลอื่นทำดีกับตนเอง ส่วนกตัญญูชั้นสูง เป็นเรื่องของการถ่ายทอดแบบอย่าง ของคนดีมาประพฤติปฏิบัติตาม

จากการศึกษาลักษณะของคนมีความกตัญญู เราทราบได้ด้วยอาการที่แสดงออกต่อผู้มีพระคุณ ๒ ลักษณะ^{๑๕} ดังนี้

๑. ประกาศคุณท่าน คือ การประกาศว่าผู้มีพระคุณของเราคืออะไรบ้าง เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ จะต้องกล่าวสรรเสริญยกย่องพ่อแม่ให้คนอื่นฟังว่า ท่านดีกับเราอย่างไร ที่คนนิยมทำกันมากคือ เขียนประวัติประกาศคุณของพ่อแม่ในหนังสืองานศพ วิธีนี้แม้จะใช้ได้ แต่มิใช่วิธีที่ดีที่สุด วิธีประกาศคุณพ่อแม่ที่ดีที่สุด คือ ประกาศที่ตัวเอง คนเราทุกคนคือตัวแทนของพ่อแม่

^{๑๔} ปิ่น มุกกันต์, มงคลชีวิต ภาค ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๗-๑๒๐.

^{๑๕} สมคิด เหลาฉลาด, “ความเชื่อเรื่องบุญและบาปกับพฤติกรรมเชิงจริยธรรมของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เขตกรุงเทพมหานคร”, หลักสูตรพัฒนารุชมชนมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๕๐.

คนทั้งนั้น เพราะเลือดของมันเป็นเลือดเนื้อเดียวกับพ่อแม่ ตลอดจนนิสัยใจคอและสภาพะพฤติ ก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากท่าน ฉะนั้น สภาพะพฤติของเราเองนี้แหละจะเป็นตัวประกาศคุณท่าน หรือประจานท่านอย่างโจ่งแจ้งที่สุด ไม่ว่าเราจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

๒. ตอบแทนคุณท่าน คือ เมื่อรู้ว่าท่านมีคุณหรือมีอุปการะ ต้องตอบแทน เช่น ถ้าผู้มีพระคุณเป็นพ่อแม่ บุตรธิดาสามารถตอบแทนได้ดังนี้

- ๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
- ๒) ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
- ๓) ดำรงวงศ์ตระกูล
- ๔) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท
- ๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๒๐}

หรือถ้าท่านผู้มีพระคุณเป็นครูหรืออาจารย์ ศิษย์สามารถตอบแทนคุณได้ดังต่อไปนี้

- ๑) ลูกขึ้นยืนรับ
- ๒) เข้าไปคอยรับใช้
- ๓) เชื้อฟิง
- ๔) ดูแลปรนนิบัติ
- ๕) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ^{๒๑}

สรุปได้ว่า ความกตัญญู มี ๒ ลักษณะ คือ กตัญญูต่อผู้มีคุณแก่ตนโดยตรง และกตัญญูต่อผู้มีคุณหรือผู้ทำประโยชน์แก่ส่วนรวม ส่วนลักษณะของกตเวที ก็คือ การรู้จักผู้ที่มีอุปการะแก่ตนหรือแก่ส่วนรวม เมื่อรู้แล้วก็ประกาศให้ผู้อื่นได้รับทราบ และตอบแทนท่านด้วยการให้วัตถุสิ่งของ ด้วยการช่วยเหลือด้วยกำลังและความเคารพ

ในพระไตรปิฎกได้ยกย่องคนกตัญญูไว้ดังนี้

๑. เป็นสัตบุรุษ^{๒๒} ได้แก่ คนดี มีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนา เพราะความกตัญญูกตเวทีเป็นภูมิของสัตบุรุษ

๒. เป็นบุคคลที่หาได้ยาก^{๒๓} เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวที ต้องฝึกฝนตนมาดี สามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ ซึ่งมีใช้จะเกิดขึ้นกับคนทุกคนได้

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

^{๒๒} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๒๓} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

๓. ประสบแต่ความสุข^{๒๔} เนื่องจากประพัตติตนถูกต้อง ชีวิตจึงมีแต่ความเจริญ และยังนำความสุขมาให้แก่บุคคลอื่น ๆ ด้วย

๔. ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ^{๒๕} เพราะเป็นผู้มีจิตใจสูงส่ง ประกอบด้วยคุณธรรมอันดี และเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ได้ จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย

๕. ประพัตติสิ่งที่เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต^{๒๖} เพราะความกตัญญูเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ชีวิต เป็นอุดมมงคลในชีวิต

๒.๔ ประเภทของความกตัญญู

จากการศึกษาพบว่า ความกตัญญู มี ๔ ประเภท^{๒๗} ได้แก่

๑. ความกตัญญูต่อบุคคล ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสงฆ์ บิณฑบาต ครุฑอาจารย์ และญาติ

๒. ความกตัญญูต่อสถาบัน ได้แก่ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์

๓. ความกตัญญูต่อสัตว์ ได้แก่ สัตว์ดิรัจฉาน เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข

๔. ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ในวิทยานิพนธ์นี้ จะได้อธิบายความกตัญญูแต่ละประเภทดังนี้

๑. ความกตัญญูต่อบุคคล

๑.๑ ความกตัญญูต่อพระพุทธเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมศาสดาพระพุทธเจ้า ในฐานะเป็นผู้ทรงก่อตั้งพระพุทธศาสนา ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลานาน เพื่อการชนเหล่าสรรพสัตว์ออกจากสังสารวัฏ เมื่อครั้งที่พระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณใหม่ๆ ทรงมีพระทัยโน้มไปเพื่อความเป็นผู้ชวนชวนน้อย แต่เพราะทรงอาศัยความเอ็นดูในเหล่าสรรพสัตว์ พระองค์จึงทรงเริ่มประกาศพระศาสนา ด้วยทรงมุ่งประโยชน์สุขแก่โลกแก่ไวกนนิกรที่จะได้พ้นจากทุกข์ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจตลอดเวลา ๔๕ พรรษา^{๒๘} โดยการนำหลักธรรมที่ทรงค้นพบประกาศให้ชาวโลกได้รับรู้และปฏิบัติตาม เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุข ดังนั้น พระองค์จึงทรงเป็นผู้มีอุปการคุณทรงเป็นปูชนียบุคคลของพุทธบริษัทในฐานะทรงพระ

^{๒๔} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๓/๗๗.

^{๒๕} จ.อ.ป. (ไทย) ๓๓/๓๒๑/๒๘๒.

^{๒๖} จ.อ. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

^{๒๗} มงคล. (บาลี) ๒/๓๖๓/๒๗; สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอชีวิต ฉบับ

สมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๔๕๐.

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๐.

ปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ และทรงตั้งพระศาสนา ประกาศธรรม บัญญัติพระวินัยให้ปวงชนพลโลก เว้นสิ่งควรเว้น และประพฤตีสั่งควรประพฤติ

พระพุทธองค์ทรงเป็นพระบรมครู ทรงเป็นมนุษย์ที่มีสังขารร่างกายประกอบด้วยสิ่งที่เป็น นาม กับ รูป เหมือนมนุษย์ทั่วไป แต่ทรงเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดเป็นส่วนพระองค์ ทรงฝึกฝนพระองค์เองจนสามารถกระทำการสิ่งเหลือวิสัยที่สามัญชนจะกระทำได้ ทรงให้กำเนิดคำสอน ที่เรียกว่า พระธรรมวินัย หรือพระพุทธศาสนา ชาวพุทธเคารพนับถือพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นพระบรมครู ดังนั้นพระพุทธองค์จึงเป็นผู้มีอุปการคุณมากมาย ดังที่พุทธศาสนิกชนทราบกันเป็นอย่างดีตามแนวพุทธคุณ ๘ ประการ^{๒๕}

พระพุทธคุณทั้ง ๘ ประการ ย่อเหลือ ๒ คือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระกรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา หรือตามที่นิยมกล่าวกันในประเทศไทย ย่อเหลือ ๓ คือ ๑. พระปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา ๒. พระบริสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์ ๓. พระมหากรุณาคุณ พระคุณคือพระมหากรุณา^{๒๖}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพุทธองค์จะปรินิพพานไปแล้ว พุทธศาสนิกชนก็จงรักษาและถือปฏิบัติตามพระธรรมวินัย จะเห็นได้ว่า การถือพระธรรมวินัย เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง และพระองค์ตรัสไว้ว่า ผู้ใดปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ผู้นั้นชื่อว่าได้บูชาพระองค์^{๒๗} คือได้ตอบแทนพระองค์ตามสมควรแล้ว

เมื่อพุทธศาสนิกชนผู้เป็นศาสนทายาทรู้ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงทำอุปการะแก่เวไนยนิกร ด้วยทรงมีพระมหากรุณาแสดงธรรมสั่งสอนโปรดให้พ้นความทุกข์ให้ได้รับประโยชน์สุขตามภูมิชั้นแห่งเวไนยนิกรพุทธศาสนิกชนทั่วไปแล้ว ฝ่ายพุทธศาสนิกชนเมื่อระลึกคุณไม่ลบหลู่ต่อพระพุทธศาสนา อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตามสมควรแก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติ

^{๒๕} คุณของพระพุทธเจ้า มี ๘ ประการ คือ ๑. เป็นพระอรหันต์ ๒. เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ๓. เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ ๔. เป็นผู้เสด็จไปดี ๕. เป็นผู้รู้แจ้งโลก ๖. เป็นสารถิฝึกผู้ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม ๗. เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ๘. เป็นพระพุทธเจ้า ๙. เป็นพระผู้มีพระภาค (ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๔/๖๕-๖๖)

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๑.

^{๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๑๔๘.

บูชา ดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนา ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวทีในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๓๒}

๑.๒ ความกตัญญูต่อพระสงฆ์ พระสงฆ์เป็นรัตนอย่างหนึ่งในสิ่งเคารพสูงสุดของพุทธศาสนิกชน กล่าวคือ เป็นหนึ่งในพระไตรรัตน์หรือแก้ว ๓ ประการ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นผู้สืบทอดพระศาสนา เป็นศาสนทายาท และเป็นรูปแบบการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน

พระสงฆ์ คือ ชุมชนอันประเสริฐ ซึ่งเกิดจากท่านผู้รู้ผู้ดำเนินตามอย่างพระพุทธเจ้า มาอยู่รวมกัน เป็นแหล่งที่ดำรงรักษาธรรม และเป็นแหล่งแห่งกัลยาณมิตร ที่จะช่วยเกื้อหนุนให้ผู้ศึกษาเจริญงอกงามขึ้นไปในชีวิตอันประเสริฐ จนสามารถเข้าถึงธรรม ตามอย่างพระพุทธเจ้า^{๓๓}

จากการศึกษาพบว่า พระสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สมมติสงฆ์ หมายถึง กุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นภิกษุด้วยญัตติจตุตถกรรม เพื่อปฏิบัติและรักษาพระธรรมวินัย ตามความรู้ความสามารถ และปฏิบัติตนเพื่อความสะอาด สว่าง สงบ แห่งจิตใจ

๒. อริยสงฆ์ หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้าผู้บรรลุธรรมตั้งแต่ระดับต้น (พระโสดาปัตติมารค) จนถึงระดับสูง (พระอรหันต์)^{๓๔}

จึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์ หมายถึง หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย^{๓๕} เพื่อเป็นศาสนทายาทสืบอายุพระพุทธศาสนา เป็นผู้ที่จะปฏิบัติหน้าที่เป็นศาสนบุคคลที่พึงปฏิบัติและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม

การแสดงความกตัญญูต่อพระสงฆ์

พระสงฆ์เป็นผู้มีอุปการคุณต่อชาวโลก ๖ ประการ ได้แก่

๑. ห้ามมิให้ทำความชั่ว

^{๓๒} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), พระธรรมเทศนาในพระราชสำนัก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรไทย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘๕.

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๓๒๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพื่อฟ้า พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐.

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๕๕.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๕.

๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี

๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม

๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

๖. บอกทางสวรรค์ให้^{๓๖}

ดังนั้น พุทธศาสนิกชนเมื่อระลึกถึงคุณ ไม่ลบหลู่ต่อพระสงฆ์ อุปถัมภ์พระสงฆ์ตามควร แก่กรณี บูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา โดยการแสดงความกตัญญูในพระสงฆ์ ด้วยความเป็นผู้มี ความเคารพในพระสงฆ์^{๓๗} คือ ตระหนักถึงคุณงามความดีของพระสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้ สืบอายุพระพุทธศาสนา มีความยำเกรง อ่อนน้อม กราบไหว้ บูชา เชื่อฟัง และปฏิบัติตามคำสั่งสอน ของท่าน

๑.๓ ความกตัญญูต่อบิดามารดา ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา บิดามารดาเป็นบุคคลผู้มี คุณูปการต่อบุตรธิดาเหลือคณานับ ฐานะของบิดามารดาจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่ง เป็นปูชนียบุคคลของบุตร พระพุทธองค์ได้ตรัสฐานะของบิดามารดาไว้ ๔^{๓๘} ประการ

๑. เป็นพระพรหมของบุตร (พรหมมาตา ปิตโร)

๒. เป็นครูคนแรกของบุตร (บุพพจริยาติ มาตาปิตโร)

๓. เป็นเทวดาคนแรกของบุตร (บุพพเทวาติ มาตาปิตโร)

๔. เป็นอาหุไนยบุคคล (อาหุเนยฺยาติ มาตาปิตโร)

ฐานะของบิดามารดาแต่ละประการ มีคำอธิบายดังนี้

๑. เป็นพระพรหมของบุตร เนื่องจากผู้เป็นบิดามารดา มีความประพจน์เช่นกับพรหม เพราะท่านประพจน์พรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ได้แก่เมตตา ความรักและปรารถนาดีต่อบุตร, กรุณา ความสงสารห่วงใยเมื่อบุตรประสบทุกข์, มุทิตา ความชื่นชมยินดีเมื่อบุตรได้ดี, และอุเบกขา คอย พังคุดอยู่ห่าง ๆ ไม่ก้าวก่ายชีวิตเมื่อบุตรมีครอบครัวแล้ว

จากการศึกษาพบว่า การที่พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบบิดามารดาเป็นพระพรหมของ บุตร^{๓๙} เพราะคำว่า พรหม ในความหมายของพระพุทธศาสนา ได้แก่ผู้ประเสริฐ ดังพระพุทธองค์

^{๓๖} ทิ.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๗๖.

^{๓๗} อัง.สตุตถ. (ไทย) ๒๓/๓๒/๔๕.

^{๓๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.

^{๓๙} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๑/๑๘๓.

ทรงเปรียบพระองค์เองว่าเป็นดังพรหม^{๔๐} ทรงเรียกบุคคลที่ประพฤติดีงาม มีคุณธรรมที่สูงส่งว่าเป็นผู้มีตนดังพรหม^{๔๑} และทรงเรียกการประพฤติพระธรรมวินัยว่าเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ คำว่าพรหมในความหมายของพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ประเสริฐ สูงส่ง การที่บิณฑามารดาทำการประพฤติดต่อบุตรด้วยจิตใจที่ดีงาม ยากที่บุคคลทั่วๆ ไปที่มีใช้บิณฑามารดาจะกระทำได้ ด้วยเหตุนี้ ฐานะของบิณฑามารดาจึงเป็นผู้ที่ประเสริฐ เป็นพระพรหมของบุตร

๒. เป็นบุรพเทพของบุตร เนื่องจากบิณฑามารดาได้ประพฤติดนเช่นกับเทพ คือการไม่คำนึงถึงส่วนเสียของบุตร มุ่งแต่ให้บุตรเกิดความคิดความเจริญเท่านั้น เช่นกับวิสุทธิเทพ (พระอรหันต์) ที่ไม่คำนึงถึงความผิดของบุคคล หวังแต่จะให้มีความเจริญรุ่งเรือง การที่บิณฑามารดาได้ชื่อว่าเป็นบุรพเทพ เพราะว่าท่านได้ประพฤติดนดังเทพแก่บุตรก่อนเทพอื่นใด ดังนั้น เทพทั้งหลายนอกจากบิณฑามารดา ล้วนเป็นเทพที่ทำอุปการคุณต่อบุตรภายหลังบิณฑามารดา จึงชื่อว่า ปัจฉาเทพ

ในพระพุทธศาสนา มีเทพ ๓ ประเภท^{๔๒} ได้แก่

๑. สมมติเทพ ผู้ที่ได้รับสมญานามว่าเป็นเทพโดยสมมติจากมหาชน ได้แก่ พระราชา และพระราชวงศ์

๒. อุบัติเทพ เทวดาที่อุบัติในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เป็นเทวดาโดยกำเนิด

๓. วิสุทธิเทพ ผู้ที่เป็นเทพโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่พระอรหันตจิณาสพ และพระปัจเจกพุทธเจ้า

การที่เปรียบบิณฑามารดาเป็นเทพ ก็เพราะเห็นว่าท่านทั้งสองปฏิบัติต่อบุตรด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ผู้ที่มีจิตใจที่ดีงามเช่นนี้ชื่อว่าเป็นเทพทางจิตใจ โดยมีคุณธรรมที่ดีงาม เพราะธรรมสามารถยกจิตใจบุคคลให้สูงส่งดุจเทพ จึงเรียกว่า เทวธรรม^{๔๓}

๓. เป็นบุรพาจารย์ของบุตร เนื่องจากบิณฑามารดาเป็นผู้ได้อบรมสั่งสอนบุตรก่อนบุคคลอื่น นับตั้งแต่แรกเกิดมาบิณฑามารดาได้อบรมพร่ำสอนให้รู้จักกิน นอน เดิน พูด ตลอดจนความรู้และคุณธรรมจริยธรรมต่าง ๆ จวบจนเติบโตใหญ่ จึงเป็นครูอาจารย์คนแรก ต่อมานบุตรจึงได้รับการอบรมสั่งสอนจากครูอาจารย์คนอื่นนอกจากบิณฑามารดา เรียกว่า ปัจฉาจารย์

การอบรมสั่งสอนบุตรเป็นหน้าที่ของบิณฑามารดาที่จะต้องทำควบคู่กับการเลี้ยงดูทางกาย อิทธิพลของการอบรมสั่งสอนของบิณฑามารดามีส่วนสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุตร ผู้ใดสามารถอบรมสั่ง

^{๔๐} พ.ร. (ไทย) ๒๖/๘๓๑/๔๗๘.

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔/๕.

^{๔๒} พ.ร. (ไทย) ๓๐/๓๒/๑๖๐.

^{๔๓} พ.ร. (ไทย) ๒๓/๖/๓.

สอนบุตรให้เป็นคนดีได้ จึงควรยกย่องว่า บิดามารดาที่สมบูรณ์แบบ การอบรมสั่งสอนเป็นสิ่งมีค่า
ยิ่งสำหรับชีวิต

ท่านพุทธทาสภิกขุมีทรรศนะในเรื่องนี้ว่า “การเป็นบิดามารดาเป็นได้ ๒ ความ หมาย
กล่าวคือ บิดามารดาทางฝ่ายกาย คือการได้ให้การกำเนิดและเลี้ยงดูด้านร่างกายให้เจริญเติบโต และ
การเป็นบิดามารดาทางฝ่ายจิตวิญญาณ ได้แก่การอบรมสั่งสอนให้มีศีลธรรมดีงาม สามารถอยู่ใน
สังคมได้อย่างมีความสุข และให้มีโลกุตรธรรมดี ได้แก่สามารถชักนำให้อยู่เหนือโลก ด้วยการรู้เท่า
ทันต่อธรรมชาติของโลก จนจิตไม่เป็นทุกข์ การที่บิดามารดาสอนบุตรของตนให้เป็นคนดี มี
สัมมาทิฐิในการดำเนินชีวิต เชื่อว่าได้ทำหน้าที่อย่างดีเยี่ยม พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการสอนที่
ยอดเยี่ยม ได้แก่สามารถแนะนำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองให้เป็นคนสมบูรณ์ได้ เรียกว่า “อนุสาสนี
ปาฏิหาริย์” เป็นปาฏิหาริย์ที่ยิ่งกว่าปาฏิหาริย์ใดๆ^{๔๔}

๔. เป็นอาหุไนบุคคลของบุตร เนื่องจากบิดามารดาเป็นผู้มีอุปการคุณต่อบุตรทุกด้าน
สมควรที่บุตรจะต้องสักการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของและการเลี้ยงดูตอบแทน เช่นเดียวกับพระอรหันต์
ซึ่งเป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปควรสักการบูชา เพราะท่านเหล่านั้นมีคุณสมบัติคือเป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลส
และมีอุปการคุณต่อบุคคลด้วยการให้แนวทางสว่างทางปัญญาให้ จึงเป็นผู้ที่ควรได้รับการบูชา
เช่นเดียวกับบิดามารดาที่มีอุปการคุณต่อบุตรอย่างมหาศาลพระพุทธศาสนา แสดงเหตุผลของอาหุ
ไนบุคคลว่า บุคคลอาศัยกำเนิดมาได้ เพราะมารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิด^{๔๕}

เมื่อกล่าวโดยสรุป บิดามารดามีฐานะเป็นผู้ทำคุณประโยชน์แก่บุตรอย่างมหาศาล และ
อยู่ในฐานะที่เป็นพระพรหม ครุคนแรก เทวดาคนแรก และอาหุไนบุคคลของบุตร สมควรที่บุตร
ทุกคนจะต้องตระหนักในคุณูปการดังกล่าว ด้วยการกระทำตอบแทนตามหน้าที่ของตน ดังนั้น
ฐานะของบิดามารดาจึงเป็นฐานะที่สูงส่งสำหรับบุตร

ส่วนบุตรต้องตระหนักในหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อบิดามารดา และมีความไม่ประมาทใน
การทำหน้าที่ของตนเอง ซึ่งหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดา ปรากฏในสังคาลกสูตร คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
๓. ดำรงวงศ์ตระกูล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท

^{๔๔} พุทธทาสภิกขุ, พ่อแม่สมบูรณ์แบบ, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๕-
๑๕.

^{๔๕} อภ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๓.

๕. เมื่อท่านล่องลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน^{๔๖}

หน้าที่ของบุตรแต่ละประการ มีอธิบายดังนี้

ประการที่ ๑ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ เนื่องจากราคาบิดา ได้ดูแลและเลี้ยงดูบุตรมาตั้งแต่ในครรภ์ จนกระทั่งเติบโตเป็นผู้ใหญ่ มีการให้ค้ำนํ้านมดูแลสุขภาพให้เข้มแข็งโดยไม่รังเกียจ เช่น พาไปพบแพทย์ ในคราวไม่สบาย อาบน้ำให้เมื่อสกปรก ประคับประคองดูแลเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ยาวนานมาก เมื่อบุตรเติบโตต้องเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นการตอบแทน เพราะบิดามารดา มีความหวังตั้งแต่ตอนแรกแล้วว่า เมื่อบุตรเติบโตมาจักเลี้ยงดูท่านเป็นการตอบแทน^{๔๗} อันเป็นวัฏจักรทางจิตสำนึกของมนุษย์ที่จะต้องสืบทอดการเลี้ยงดูกันไปเป็นช่วงๆ บิดามารดาก็ต้องการให้บุตรเลี้ยงดูตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนชราภาพ แม้ว่าบุตรจะมีครอบครัวแล้วก็ตามภาระหน้าที่ในการเลี้ยงดูบิดามารดาจะต้องทำอย่างต่อเนื่องชั่วชีวิตของท่าน การเลี้ยงดูต้องกระทำทั้งทางกายและทางใจ โดยสามารถปฏิบัติ ดังนี้

๑) เลี้ยงกาย คือ การปฏิบัติเอาใจใส่ อุปัฏฐากด้วยปัจจัย ๔ โดยสม่ำเสมอ หรือเมื่อมีโอกาสที่สามารถกระทำกิจใดๆ แทนได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง ต้องรีบกระทำทันที มีบุตรธิดาหลายคน ที่รู้คุณ เมื่อมารดาบิดาของตนไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้แล้ว เมื่อถึงเวลาที่ตนจะตอบแทนก็หมดโอกาส

๒) เลี้ยงใจ คือ การประคับประคองจิตใจให้มีความโสมนัสอยู่เสมอ โดยไม่กระทำ ความหม่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ หรือ กระทำความเดือดร้อนให้ แม้ในเวลาที่ท่านเจ็บป่วย บุตรและธิดา พึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่ โดยใกล้ชิดหรือเมื่อถึงวัยที่จะต้องบรรพชาอุปสมบท บุตรพึงเห็นความสำคัญและกระทำตามความปรารถนาที่ท่านต้องการ เพราะในชีวิตของมารดาบิดา ถ้ามีบุตร ก็ปรารถนาจะให้บรรพชาอุปสมบท ถ้าเป็นธิดา ก็ปรารถนาจะให้แต่งงานอย่างสมเกียรติ ในความมุ่งหวังของมารดาบิดา คือ การได้เห็นบุตรธิดามีคุณธรรม เพราะเมื่อชีวิตของบุตรถูกโอบอุ้มด้วยคุณธรรม ย่อมทำให้บุตรธิดาประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี เชื่อในคำที่ท่านสั่งสอน ดังนั้น การกระทำให้ท่านเป็นผู้เบาใจ ปลื้มใจมีใจโสมนัส คือ การเลี้ยงดูใจของมารดาบิดา บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดี ถ้าปฏิบัติถูกต้อง ย่อมเกิดคุณมาก แต่ถ้าปฏิบัติผิดอาจเกิดโทษร้ายแรง เป็นเหมือนไฟเผาผลาญตัว

ดังนั้น บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดีทั้งทางกายและทางจิตใจ ให้ท่านมีความเป็นอยู่ที่ดี มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ ผู้ที่เลี้ยงบิดามารดา ย่อมได้รับอานิสงส์ตอบแทนให้มีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า ในพระพุทธศาสนาได้แสดงว่า แม้ท้าวสักกะได้รับส่วยผลบุญในสวรรค์เพราะได้

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๔๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๖๑.

สมาทานวัตรบท ๗ ประการ ซึ่ง ๑ ใน ๗ ข้อนั้น คือการได้เลี้ยงดูบิดามารดาตลอดชีวิต^{๔๘} และได้กล่าวถึงบุตรที่เลี้ยงดูมารดาบิดาของตน ย่อมได้รับการอนุเคราะห์จากท่านทั้งสอง ด้วยการอวยพรให้มีชีวิตที่ดั่งาม ย่อมได้รับความเจริญรุ่งเรืองแก่ชีวิต ไม่มีความเสื่อม^{๔๙}

ประการที่ ๒ ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน เมื่อบุตรเติบโตสามารถทำงานแทนบิดามารดาได้ บุตรจะต้องรับภาระหน้าที่ในการช่วยกระทำกิจแทนมารดาบิดา เป็นการแบ่งเบาภาระของท่าน เอาใจใส่ในกิจการงานของมารดาบิดาโดยไม่กลัวความยากลำบากทั้งมวล เพราะว่าท่านทั้งสองได้ทำงานเพื่อบุตรและครอบครัวมานานแล้ว เมื่อบุตรเติบโตแล้วท่านควรจะได้พักผ่อน กิจการต่างๆ ของครอบครัวที่มีอยู่ บุตรควรจะเข้ามารับผิดชอบดูแลแทนท่าน โดยมีบิดามารดาเป็นผู้ปรึกษาอยู่ใกล้ตัว บุตรที่ไม่ตระหนักถึงหน้าที่ข้อนี้ ก็จะไม่ใส่ใจกิจการงานของครอบครัว ปลดปล่อยให้บิดามารดาทำงานเพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวจนแก่ชรา แม้บุตรจะเติบโตแล้วแต่ก็ยังให้บิดามารดาเลี้ยงดูอยู่ ดังคำที่ว่า เลี้ยงให้โตแล้วยังไม่พอ ต้องเลี้ยงให้ตายอีก เป็นเพราะบุตรไม่ตระหนักในหน้าที่ของตนเอง พระพุทธศาสนากล่าวถึงบุคคลที่ทำงานแทนบิดามารดาว่าเป็นผู้ควรยกย่องสรรเสริญ เป็นที่ยินดีของบุคคลต่าง ๆ เพราะได้ทำประโยชน์แก่บุคคลภายในครอบครัว และปวงญาติ เขาย่อมมีความสุขในปัจจุบัน แม้จะจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมประสบสุคติในโลกสวรรค์^{๕๐}

ประการที่ ๓ ดำรงวงศ์ตระกูลของท่าน บุตรจะต้องทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลของบิดามารดาให้ดำรงอยู่ตลอดไป เพราะบุตรชื่อว่า เป็นทายาทของบิดามารดา เพราะฉะนั้น การที่วงศ์ตระกูลจะเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อม ย่อมขึ้นอยู่กับบุตรเป็นประการสำคัญ บุตรที่ดี ผู้จะเป็นหัวหน้าครอบครัวและมีใช่เป็นเพียงผู้จะทำหน้าที่สืบต่อวงศ์ตระกูลให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น บุตรจะต้องให้วงศ์ตระกูลเจริญก้าวหน้าต่อไปด้วยภาพลักษณ์แห่งความดีงาม ไม่ทำในสิ่งที่ก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่วงศ์ตระกูล ต้องรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลมิให้เสื่อมเสียด้วย

การดำรงอยู่ของตระกูล หมายถึง การเจริญรุ่งเรืองของบุตร ฉะนั้น บุตรพึงคำนึงถึงความมุ่งมั่น ความปรารถนา ความยากลำบากของมารดาบิดา ที่ท่านได้ทำให้งศ์ตระกูลยังยืนสืบต่อมาถึงตน โดยสืบต่อไม่ให้ล้มสลายไปในช่วงอายุของตนเอง โดยไม่ทำลายทรัพย์มรดกที่มารดาบิดาสรางเอาไว้ รวมทั้งรักษาและสั่งสมให้เพิ่มพูนมากขึ้น วงศ์ตระกูลจะเจริญเป็นปึกแผ่นมั่นคง ก็ต้องอาศัยความสามัคคีของญาติพี่น้อง ดังนั้น บุตรพึงเอาใจใส่ต่อความสำคัญในการปลูกความรักความสามัคคีในหมู่เครือญาติ ปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่สถานะในกลุ่มญาติ เช่น รู้จักประพฤติดื้อน น้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะ และการให้การช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน เป็นต้น ตลอดทั้งการ

^{๔๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๖.

^{๔๙} อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๖.

^{๕๐} อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๗.

ยึดถือหลักความกตัญญูทวนเวียนเป็นคุณธรรมของคนดี โดยนำมาปฏิบัติ อันเป็นเครื่องชี้นำชีวิตให้วงศ์ตระกูลมีความมั่นคง^{๕๑}

ประการที่ ๔ ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทาสทาสี หมายความว่า การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทาสทาสีที่จะรับทรัพย์มรดกของตระกูล เพื่อรักษาโกศสมบัติที่บิดามารดามอบไว้ให้ เช่น ยึดถือในคำสั่งสอนของท่านมาปฏิบัติ เพราะว่า บุตรธิดาที่ดี จะต้องเชื่อฟังคำสั่งสอนของมารดาบิดา การที่บุตรธิดายึดถือและปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน ย่อมสามารถรักษาทรัพย์สมบัติของตระกูลให้คงอยู่ตลอดไปได้ แต่ถ้าบุตรธิดา ไม่ได้เอาใจใส่ต่อคำสอนของมารดาบิดา บุตรธิดาเหล่านั้น ย่อมไม่สามารถจะรักษาโกศสมบัติของท่านไว้ได้ เพราะไม่ได้ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทาสทาสีที่ดีในการสืบทอดมรดกของวงศ์ตระกูล

การประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทาสทาสีที่จะรับทรัพย์มรดกของตระกูลนั้น สิ่งที่ต้องพิจารณา ได้แก่ การหลีกเลี่ยงไม่ข้องแวะอบายมุข คือ ทางแห่งความเสื่อม ซึ่งนำมาซึ่งหายนะแก่โกศสมบัติทั้งปวง คือ อบายมุข ในส่วนเกี่ยวกับการหลงมัวเมาในกามคุณ การแสวงหาความสุขจากการดื่มของมึนเมาและเล่นการพนัน ตลอดจนการคบคนชั่วเป็นเพื่อน แบ่งออกเป็น ๔ ประการ และ อบายมุข ในส่วนเกี่ยวข้องกับแสวงหาความสุขจากการดื่มของมึนเมาและการเที่ยวดูการละเล่นต่างๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เสียหน้าที่การงาน แบ่งออกเป็น ๖ จักนำมาอธิบายต่อไป

บุคคลที่จะได้รับมรดกทรัพย์มรดกของตระกูล จะต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นที่น่าชื่นชมนับถือและรักใคร่ของครอบครัว ถ้าหลงมัวเมาอยู่ในอบายมุขแล้ว คุณธรรมความดีทั้งหลายที่ได้ทำมา ย่อมถึงความเสื่อมเสียชื่อเสียงเกียรติยศ เพราะความมัวเมาประมาทในอบายมุข เพราะฉะนั้นบุคคลผู้หวังความก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงาน ควรเว้นเสียให้ห่างไกล เพราะเป็นทางแห่งความเสื่อม และเป็นเหตุให้เสียสุขภาพทางกาย ทางจิต ทั้งสมองความคิดก็เฉื่อยชา หรือครุ่นคิดในสิ่งนั้น ๆ อยู่เนือง ๆ ใ้เวลากับสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นเหตุให้ครอบครัว และสังคมเดือดร้อน ทั้งก่อให้เกิดความล่งละเมียดศีล หรือแม้แต่การทำลายคุณธรรมอื่น ๆ อีกมากมาย อบายมุข จึงเป็นช่องทางที่จะนำไปสู่ความเสียหาย และเป็นการทำลายความเจริญรุ่งเรือง^{๕๒} ดังนั้น บุคคลผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิต และความเป็นที่รักใคร่ของครอบครัว ควรหลีกเลี่ยงละเว้นอบายมุขทั้งหลาย อันเป็นช่องทางที่นำมาซึ่งความฉิบหายแก่ตนเองและผู้อื่น ชื่อว่าประพฤติดมควรแก่ความเป็นทาสทาสีของวงศ์ตระกูล

^{๕๑} พระมหาภูณนุ จันทร์จิต, “หน้าที่ของมารดาบิดาในพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชา จริยศาสตร์ศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๗-๕๘.

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๗ - ๒๕๓/๒๐๑๒-๒๐๑๗.

ประการที่ ๕ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ หมายความว่า การทำบุญในทางพระพุทธศาสนา ถือว่าเป็นความดี เพราะเป็นการสั่งสมบุญเป็นเหตุ นำความสุขมาให้^{๕๓} และบุคคลผู้กระทำความบุญ ย่อมประสบกับห้วงแห่งบุญกุศล เพราะฉะนั้น การทำบุญกุศลแก้บิดามารดา หรือ การทำให้ท่านมีจิตใจเลื่อมใสศรัทธาในคุณพระรัตนตรัย ในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่ ดังนั้น เมื่อมีโอกาส จึงควรทำบุญให้ท่าน ตัวอย่างเช่น ทำบุญในวาระครบรอบวันเกิด หรือ พาท่านเหล่านั้นไปบำเพ็ญบุญกุศลในสถานที่ต่าง ๆ เพื่อช่วยกระตุ้นให้จิตใจน้อมไปในเรื่องความดี และ เป็นการเพิ่มบุญกุศลให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น เมื่อท่านสิ้นชีวิตไปแล้ว บุตรควรรับภาระหน้าที่ต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ประกอบพิธีศพ จนกระทั่งการปลงศพตามประเพณีทางศาสนา นอกจากนี้ พึงหาโอกาสอันเหมาะสมบำเพ็ญกุศลทักษิณตามวาระ ตัวอย่างเช่น การทำบุญครบรอบวันตายเจ็ดวัน หรือร้อยวัน เป็นต้น การทำบุญอุทิศเป็นหน้าที่ของบุตรพึงกระทำให้แก้บิดามารดา ทั้งในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่และหลังจากท่านเสียชีวิตแล้ว

๑.๔ ความกตัญญูต่อครูอาจารย์ จากการศึกษาพบว่า ในพระพุทธศาสนา ครูมีบทบาทที่สำคัญมาก ครูอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร^{๕๔} ของศิษย์ ซึ่งหมายถึงบุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะทำหน้าที่ในการสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกช่องทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคแห่งการฝึกฝนอบรมที่ถูกต้อง^{๕๕} ความเป็นกัลยาณมิตรกล่าวได้ว่า เป็นบุคคลที่ควรถือเอา เป็นแบบอย่างที่ดี ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความมีมิตรดี^{๕๖} มีสหายดี^{๕๗} มีเพื่อนดี^{๕๘} ถือได้ว่า เป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์”^{๕๙} คำว่า กัลยาณมิตรเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ หมายถึง การประพฤติปฏิบัติหรือการศึกษาเรียนรู้เพื่อการเข้าใจความเป็นจริงของโลกและชีวิตนั้น มีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องอาศัยผู้ที่มีความรู้ มีความสามารถ มีประสบการณ์มาก่อน ให้คำชี้แนะแนวทางที่ถูกต้อง

^{๕๓} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘.

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๘๘/๕๗.

^{๕๕} คุราลละเอียดยในพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๒๒-๖๒๓.

^{๕๖} มิตรดี หมายถึง มิตรที่มีคุณธรรม คือ ศีล เป็นต้น (อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒๔/๒๑/๔๓-๔).

^{๕๗} สหายดี หมายถึง เพื่อนร่วมงานที่ดี (อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๓/๓๒๒).

^{๕๘} เพื่อนดี หมายถึง เพื่อนที่รักใคร่สนิทสนมคุ้นเคยกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน (อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๓/๓๒๒).

*คำว่า **พรหมจรรย์** ในที่นี้ หมายถึง มรรค ๔ (ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตมรรค) ผล ๔ (ได้แก่ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตผล) (ที.สี. (ไทย) ๕/๒๔๔-๒๔๕/๘๑-๘๕).

^{๕๙} ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๒/๓.

เพื่อเดินก้าวไปสู่จุดมุ่งหมายโดยไม่ผิดพลาด เพราะฉะนั้น ครู จึงอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรของศิษย์ทั้งหลายในการถ่ายทอดวิชาความรู้และเป็นแบบอย่างที่ดี

ครู มีฐานะเป็นปวงชนียบุคคล ซึ่งศิษย์ทั้งหลายและคนทั่วไปให้ความเคารพยกย่องครู เพราะเป็นผู้ที่มีความสามารถ ในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เยาวชน ซึ่งเป็นสมาชิกในสังคม ช่วยพัฒนาคนให้มีความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมที่พึงประสงค์ของสังคมนั้น ๆ ด้วยว่า คนที่ได้รับการพัฒนาแล้ว ย่อมจะนำความรู้ไปพัฒนาสังคม ให้เกิดการพัฒนามีความเจริญรุ่งเรือง

ในพระพุทธศาสนา เมื่อศิษยานุศิษย์ สัทธวิหาริก อันเตวาลิก ได้ระลึกนึกถึงอุปการคุณของครูอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้ช่วยอนุเคราะห์ ช่วยแนะนำสั่งสอนให้เจริญด้วยวิชาความรู้และคุณความดีแล้ว ควรที่ศิษยานุศิษย์ สัทธวิหาริก อันเตวาลิก จะต้องตอบแทนอุปการคุณของท่าน โดยการประพฤติตนเป็นคนว่าง่ายสอนง่าย แสดงความเคารพนับถือ ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น หรือยกตนเทียมท่าน ยึดเอาความกตัญญูเป็นอารมณ์ว่า ผู้รู้คุณย่อมยินดีในผู้มีพระคุณ ดังแมลงผึ้งรู้ว่าบัวมีคุณ^{๖๐}

ส่วนในด้านความสัมพันธ์กับอาจารย์ ศิษย์พึงแสดงความเคารพนับถือ ตามหลักปฏิบัติในเรื่องที่ศ ๖ ดังนี้

๑. พึงลุกขึ้นต้อนรับ แสดงความเคารพเสมอ เมื่อเห็นครูอาจารย์เดินผ่านหรือแม่ในกรณีที่กำลังสอนอยู่ในห้องเรียน การกระทำเช่นนี้ เป็นการแสดงออกซึ่งความอ่อนน้อมถ่อมตนและให้เกียรติครูผู้ให้วิชาความรู้

๒. เมื่อมีปัญหาไม่เข้าใจในบทเรียน จะต้องเข้าไปหาซักถาม ขอคำแนะนำปรึกษา พึงคำอธิบาย แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่สติปัญญา

๓. ในเวลาเรียน จะต้องตั้งใจฟังด้วยดี ไม่แสดงกิริยาที่ไม่สุภาพ เช่น สบหูหรี หยอก ล้อเล่นกัน ซึ่งเป็นกิริยาอาการที่แสดงถึงความไม่เคารพ ไม่ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน

๔. เมื่อครูอาจารย์มีกิจธุระเรียกใช้ จะต้องเข้าไปเพื่อรับใช้บริการให้ความสะดวก ซึ่งเป็นการแบ่งเบาภาระบางอย่างที่ครูไม่จำเป็นต้องทำด้วยตนเอง หรือ ช่วยเป็นธุระในกิจการต่างๆ เช่น ช่วยส่งเอกสาร ช่วยถือหนังสือให้

๕. ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เพื่อไม่ให้เป็นที่หนักใจแก่ครูอาจารย์ เพราะครูอาจารย์ทั้งหลาย ย่อมต้องการเห็นศิษย์มีความรู้ดี มีความประพฤติดี และเชื่อฟังอยู่ในโอวาท^{๖๑} เมื่อผู้เรียนได้ปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าวข้างต้น ย่อมทำให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์จากการศึกษาอย่างเต็มที่ และเข้าใจคุณค่าของการศึกษาอย่างแท้จริง เพราะธรรมชาติของสิ่งต่างๆ มีหลายชั้นหลายมิติที่สอดคล้องกับธรรมชาติจึงต้องขยายขอบเขตแห่งการแสวงหาความรู้เรื่อยไปไม่รู้จบ นั่น

^{๖๐} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยодชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๕๑-๔๕๒.

^{๖๑} ที.ป.า. (ไทย) ๑๑/๒๐๘/๒๐๓. .

คือ การศึกษาตามแบบแผนในโรงเรียน และมหาวิทยาลัย เพียงเตรียมตัวผู้เรียนให้พร้อมที่จะขยายความรู้ด้วยตนเอง เหมือนการสอนวิธีจับปลา ผู้เรียนต้องประยุกต์ใช้วิธีการที่เรียนมาไปจับปลาด้วยตนเอง แหล่งความรู้ข้อมูลข่าวสารเปรียบเหมือนปลา วิธีการนั้นคือโยนิโสมนสิการซึ่งเป็นวิธีกลั่นกรองข้อมูลไว้ใช้ประโยชน์ทันทั่วทั้งที่อื่นทำให้เป็นคนเก่งมีสมรรถภาพ เป็นคนดีมีคุณภาพและมีความสุขในโลกยุคปัจจุบัน ที่เรียกกันว่า โลกไร้พรมแดน

๑.๕ ความกตัญญูต่อญาติ ญาติ คือ บุคคลผู้รู้จักกัน ผู้ที่มีความคุ้นเคยกัน ย่อมมีนัยกว้าง กล่าวคือ ใครก็ตามที่เรารู้จัก^{๖๒} ทั้งที่เป็นสายโลหิต คือ ญาติร่วมสายเลือดเดียวกันหรือไม่ใช่ก็ตาม และเรามีความสัมพันธ์คุ้นเคยมากหรือน้อย ถิ่นนับว่า เป็นญาติเหมือนกัน และมีอีก ๓ คำ คือ มิตร อำมาตย์ และสหาย จะมาด้วยกันเสมอ มีความหมายใกล้เคียงสอดคล้องกับคำว่าญาติ มิตร คือ คนรู้จักกัน เพราะการไ้ของในเรือนร่วมกัน เช่น ใ้ของแก่กันและกัน หรือรับของจากกัน^{๖๓} อำมาตย์ คือ ผู้ร่วมงานกัน ทำประโยชน์ร่วมกัน เช่น ปรีกษาหาหรือกัน หรือไปมาด้วยกัน^{๖๔} สหาย คือ เพื่อนร่วมการทำงานในอิริยาบถทั้งหลาย หรือผู้ไปด้วยในกิจทั้งหลาย และผู้มีความเลื่อมและความเจริญร่วมกัน^{๖๕} ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่าบุคคล

ชื่อว่าเป็นมิตร เพราะเดินร่วมกัน ๗ ก้าวเท่านั้น

ชื่อว่าเป็นสหาย เพราะเดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว

ชื่อว่าเป็นญาติ เพราะอยู่ร่วมกัน ๑ เดือน หรือกึ่งเดือน

ชื่อว่าเสมอกับตน ก็เพราะอยู่ร่วมกันยิ่งกว่านั้น

ข้าพเจ้านั้น จะพึงละทิ้งมิตรที่ชื่อกาฬกณิ ซึ่งสนิทสนมกันมานาน เพราะเหตุแห่งความสุขส่วนตัวได้อย่างไร^{๖๖}

ญาติ จึงมีความสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ว่า วิสุตาสปรมา ญาติ แปลว่า ญาติมีความคุ้นเคยเป็นอย่างยิ่ง^{๖๗} ความหมายของญาติในแง่นี้ หมายรวมถึง บุคคลทั่วไปที่เรารู้จัก มีความสนิทสนมคุ้นเคยเป็นกันเอง ญาติในความหมายอย่างกว้าง ตามพระพุทธพจน์ที่ว่า ความคุ้นเคยกัน ชื่อว่าเป็นญาติอย่างยิ่งนั้น ทรงแสดงหลักการสากลไว้ เพื่อให้มนุษย์ทุกคนได้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพื่อให้โลกเกิดสันติสุข จากการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างญาติ

^{๖๒} พุทธทาสภิกขุ, **พุทธจริยา**, (กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๕), หน้า ๓๓๕.

^{๖๓} ศี.สพ.,ม.อ. (บาลี) ๑๓/๓๖๗.

^{๖๔} ศี.สพ.,ม.อ. (บาลี) ๑๓/๓๖๗.

^{๖๕} พุ.ญ. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๕๓-๓๕๔.

^{๖๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๓/๓๕.

^{๖๗} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๕๖.

จากการศึกษาพบว่า ญาติเป็นบุคคลที่สำคัญเป็นกำลังในการสร้างความเจริญแก่วงศ์ตระกูล ให้ตั้งมั่นยั่งยืน และเป็นที่ยำเกรงของชนทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้ ถ้าขึ้นอยู่เป็นหมู่เป็นดงเป็นป่า หากมีพายุใหญ่พัดมาก็ทานพายุได้ไม่หักโค่นเพราะต่างอิงอาศัยค้ำจุนกันและกัน จึงปลอดภัยไม่มีอันตราย หากจะเสียหายบ้างก็เพียงใบร่วงหรือกิ่งหัก ตรงกันข้ามกับต้นไม้ที่ขึ้นอยู่โดดเดี่ยว แม้จะเป็นไม้ใหญ่ไม่มีต้นอื่นห้อมล้อม เมื่อมีพายุใหญ่พัดมาก็ย่อมหักหรือโค่นล้มไป เพราะไม่มีที่อิงอาศัยค้ำจุน ทาน แม้ต้นไม้ยังต้องอิงอาศัยต้นไม้อื่น ๆ ที่ขึ้นอยู่แวดล้อมเป็นเครื่องค้ำจุน ทาน จึงสามารถตั้งมั่นอยู่ได้ ไม่มีอันตรายทั้งยังเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลก ฉันท มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเหมือนกัน ฉะนั้น กล่าวคือ จะเจริญและปลอดภัย ไม่มีอันตราย จำเป็นต้องมีวงศ์ญาติเป็นกำลังช่วยอุดหนุนให้เจริญยั่งยืน ช่วยป้องกันและกำจัดอันตรายได้ ดังคำที่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า “ญาติทั้งหลายผู้พร้อมเพรียงกันมาก ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ แม้ต้นไม้ที่เกิดเป็นดงเป็นป่า ย่อมค้ำจุนทานพายุได้ พายุย่อมพัดต้นไม้ที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวแม้เป็นไม้ใหญ่เป็นเจ้าแห่งป่าให้หักโค่นได้”^{๖๘}

การแสดงความกตัญญูต่อญาติด้วยการสงเคราะห์ญาตินั้น เป็นบ่อเกิดของความรักความเมตตา เริ่มจากคนใกล้ชิดสนิทสนม ในวงศ์ตระกูลของตนขยายวงกว้างออกไปจนกระทั่งหาขอบเขตไม่ได้ เป็นสิ่งค้ำจุนสังคมในโลกมีความจำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะการสงเคราะห์ญาติ ชื่อว่าเป็นอุดมมงคล^{๖๙} จากการศึกษ พบว่าแม้แต่พระพุทธเจ้ายังทรงบำเพ็ญญาติศตจริยา คือทรงอนุเคราะห์ และให้สิทธิพิเศษแก่เหล่าพระประยูรญาติของพระองค์ ในการเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา^{๗๐} แม้ในกรณีที่เกิดความขัดแย้งกันรุนแรงระหว่างญาติ^{๗๑} ความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติและสายใยแห่งความเป็นญาติ ยังเข้มแข็งให้อภัยต่อกันได้ถือว่าเป็นสิ่งประเสริฐที่สุด ความสัมพันธ์ระหว่างญาติ จึงเป็นไปแบบถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งเกิดจากความรู้สึกผูกพันทางจิต ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระเจ้าวิฑูทกะว่า “ร่มเงาแห่งญาติ เป็นร่มเงาที่ยืนสลาย”^{๗๒}

จากการศึกษาพบว่า การให้ความอนุเคราะห์สงเคราะห์ซึ่งกันและกันในหมู่ญาติเป็นความเจริญ เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ฉลาดย่อมให้การอนุเคราะห์ สงเคราะห์ญาติตามสมควรแก่กาลเทศะ แต่เพราะความโง่เขลาบาปบุญของบางคนก็ขาดความรอบคอบในสิ่งอันเป็นสาระของชีวิต เป็นเหตุให้เข้าใจผิดว่า ทรัพย์ ยศ ศักดิ์ ศิลปวิชา และบิรวาร เป็นสิ่งสำคัญกว่าญาติวงศ์ จึง

^{๖๘} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๓๔/๓๑.

^{๖๙} พุ.ปุ. (บาลี) ๒๕/๕/๓.

^{๗๐} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๘๖/๑๓๓-๑๔๒.

^{๗๑} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓, ๑๕๘, ๑๕๙/๕๔.

^{๗๒} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๒๑.

มีความทะนงตนดูหมิ่นญาติ ไม่รู้จักใช้ทรัพย์เป็นต้นของตนเป็นเครื่องสงเคราะห์ญาติสร้างความรักความนับถือในหมู่ญาติ เพื่อให้ญาติเป็นกำลังป้องกันตนและสนับสนุนตนให้เจริญก้าวหน้า ความทะนงตนเองดูหมิ่นญาติเป็นเหตุให้ตนคับแคบไร้ญาติ เมื่อมีทุกข์ภัยเกิดขึ้นก็หาผู้ช่วยเหลือไม่ได้ ย่อมประสบความวิบัติล้มจมเหมือนต้นไม้อันไร้รากไร้กิ่ง ไม่มีกำลังพอที่จะทนพายุที่พัดมา มีทางที่จะวิบัติโดยง่ายตาย เพราะฉะนั้น ผู้ใดดูหมิ่นวงศ์ญาติของตนเสียไม่เหลือขวเล ผู้นั้นได้ชื่อว่าตัดทอนกำลังของตนเอง ข้อนี้เป็นทางแห่งความเสื่อม

ดังนั้น ความกตัญญูต่อญาติ จึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้น บุคคลผู้เล็งเห็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง จึงแสดงความกตัญญูด้วยการสงเคราะห์ญาติของตนตามกำลังสติปัญญา

ในพระพุทธศาสนา จำแนกการสงเคราะห์ญาติไว้ ๒ ประการ^{๓๓} ได้แก่

๑. การสงเคราะห์ด้วยอามิส (อามิสสงคโห)

๒. การสงเคราะห์ด้วยธรรมะ (ธมฺมสงคโห)

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฺฐายี) กล่าวถึงการสงเคราะห์ด้วยอามิส ดังนี้

๑. ช่วยเหลือญาติด้วยปัจจัย ๔ กล่าวคือ เมื่อญาติเกิดความยากจนขาดที่พึ่ง ช่วยเหลือ เขาด้วยการให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

๒. การช่วยเหลือพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจพื้นฐาน ตัวอย่างเช่น ให้ทุนค้าขาย ให้เครื่องทุนแรงสำหรับทำมาหากิน เช่น ยานพาหนะ หรือ ให้สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่

๓. ช่วยรักษาในยามเจ็บไข้ หรือเมื่อประสบอุบัติเหตุ เช่น การช่วยค่ารักษาพยาบาล การช่วยหายารักษาโรค การเยี่ยมเยียนให้กำลังใจ

๔. ช่วยขจัดปัญหาความขัดแย้งทางสังคม เช่น ช่วยไกล่เกลี่ย ประนีประนอม ขอมความด้วยสันติวิธี เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาท เกิดคดีความ

๕. ช่วยเหลือกิจการงานให้เกิดความสำเร็จ เช่น ช่วยสร้างบ้าน ช่วยทำไร่ทำนา เก็บเกี่ยวข้าว ผลไม้

๖. ช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่การงาน เช่น ช่วยงานบุญกุศล งานอุปสมบท งานแต่งงาน เป็นต้น^{๓๔}

ส่วนการสงเคราะห์ด้วยธรรม หมายถึง แนะนำสั่งสอน ดัดเตือน ชักชวนหมู่ญาติให้ปฏิบัติธรรม ด้วยให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จนถึงให้บวชเรียนศึกษาพระธรรมวินัยในพระพุทธ

^{๓๓} พ.อิตฺติ. (ไทย) ๒๕/๕๘, ๑๐๐/๔๗๓, ๔๗๗.

^{๓๔} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฺฐายี), มงคลในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๑.

ศาสนาถือว่า การให้การสงเคราะห์ในลักษณะเช่นนี้ เป็นการแสดงความกตัญญูต่อญาติและแสดงความเอื้อเฟื้อเพื่อเอาใจใส่สุขทุกข์ของญาติ ให้ความสำคัญต่อความคิดความรู้สึกของญาติ ด้วยความเคารพนับถือ ในฐานะบุคคลเป็นที่รักของตน จัดเป็นญาติสังคหะ การช่วยญาติ เป็นเหตุแห่งความรักนับถือประการหนึ่ง

พุทธทาสภิกขุ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับหลักการสงเคราะห์ญาติไว้ว่า การสงเคราะห์ญาตินั้น มีความหมายกว้าง กล่าวคือ สงเคราะห์โดยทางวัตถุก็ได้ สงเคราะห์ทางฝ่ายวิญญาณก็ได้ เพราะการสงเคราะห์ไม่จำเป็นต้องเป็นการช่วยเหลือเสมอไป สิ่งใดที่เป็นการกระทำให้ดีขึ้น เป็นการสงเคราะห์ทั้งนั้น แม้ว่ามันจะไม่ใช่สิ่งที่พึงพอใจแก่ผู้ถูกสงเคราะห์ก็ตาม^{๓๕}

แนวคิดเรื่องการสงเคราะห์ ในความหมายนี้สอดคล้องกับหลักการสงเคราะห์ในพระไตรปิฎกที่ว่า “บรรดาการสงเคราะห์ด้วยอามิสและการสงเคราะห์ด้วยธรรมะทั้งสองประการนี้ การสงเคราะห์ด้วยธรรมะย่อมประเสริฐกว่า”^{๓๖}

จากการศึกษาดังกล่าว ทำให้ทราบว่าความกตัญญูต่อญาติ ตามความหมายทางพระพุทธศาสนา มี ๒ อย่าง คือ กตัญญูด้วยการการสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของ รวบรวมประมวลจัดหาสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นในการดำรงชีวิต นำมาช่วยเหลือเกื้อกูลเอื้อเฟื้อ แก่ญาติสายโลหิตคนใกล้ชิดและความรู้ศิลปวิทยา คือเป็นที่พึ่งที่อาศัย เป็นตัวอย่าง แบบอย่างในการดำเนินชีวิตประกอบด้วย สติปัญญา ยึดมั่นในกฎหมาย ประเพณี วัฒนธรรม ศีลธรรมอันประเสริฐ เป็นจุดมุ่งหมายเป้าหมายของชีวิต ยินดีในการอนุเคราะห์สงเคราะห์ ถ่ายทอดความรู้คุณธรรมแก่ญาติเชื่อว่าเป็นผู้อนุเคราะห์ สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่เลิศสิ่งทีประเสริฐ สิ่งที่มีคุณค่าของชีวิต ในบรรดาการสงเคราะห์ทั้งสองนั้น การสงเคราะห์ด้วยการให้ความรู้ถือว่ามีคุณค่าสูงกว่าการสงเคราะห์ด้วยอามิส เพราะเมื่อบุคคลมีสติปัญญาความรู้ ย่อมสามารถแสวงหาวัตถุได้ แต่วัตถุภายนอกนั้น ถ้าหากไม่มีปัญญารักษาแล้ว ย่อมหมดสิ้นไป

๒. ความกตัญญูต่อสถาบันหลัก

ในประเทศไทยมีสถาบันหลัก ๓ สถาบัน คือ สถาบันชาติ สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ สถาบันชาติเป็นสถาบันหนึ่ง ซึ่งมีองค์ประกอบหลายอย่างที่เป็นเครื่องหมายของความเป็นชาติ แต่องค์ประกอบสำคัญที่บ่งชี้ถึงความเป็นชาติได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย

^{๓๕} พุทธทาสภิกขุ, *บรมธรรมภาคปลาย*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า ๓๕๒.

^{๓๖} พ.อิต. (ไทย) ๒๕/๕๘,๑๐๐/๔๗๓,๔๗๓.

๒.๑ ความกตัญญูต่อประเทศชาติ ในสถาบันแรก คือ ชาติ คำว่า ชาติ หมายถึง ประเทศ, ประชาชนที่เป็นพลเมืองของประเทศ, กลุ่มชนที่มีความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติ ศาสตร์ ความเป็นมา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม อย่างเดียวกัน หรืออยู่ในปกครองรัฐบาลเดียวกัน, ประชาชาติก็ว่า^{๓๓}

ทุกคนที่อยู่ในชาติ ได้อาศัยบุญคุณของแผ่นดินที่ตนได้อยู่อาศัย จะต้องปฏิบัติงานในหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด เท่าที่จะสามารถทำได้ แล้วจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูต่อชาติ และถือว่าเป็นกำลังสำคัญส่วนหนึ่ง ที่จะช่วยให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า มีความมั่นคงและเพื่อให้ประเทศชาติมีความเจริญรุ่งเรืองและมั่นคง คนในชาติจะต้องมีความพร้อมเพรียงร่วมมือร่วมใจ มีความรักใคร่กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งเป็นการแสดงออก ซึ่งความกตัญญูต่อชาติต่อประเทศ ชาติ จึงต้องปฏิบัติต่อประเทศชาติ

วีระชัย มีชอบธรรม กล่าวถึงการปฏิบัติต่อประเทศชาติว่า

๑. ต้องจงรักภักดีและรักษาไว้ซึ่งสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสถาบันสูงสุดของชาติ เป็นที่เคารพสักการะบูชาของประชาชนชาวไทยทุกคน นอกจากนี้สถาบันดังกล่าวยังเป็นเอกลักษณ์สำคัญของชาติไทยด้วย ดังนั้น トラバใดที่สถาบันทั้ง ๓ ยังคงอยู่ คนไทยและความ เป็นไทยก็จะดำรงอยู่ได้ เพราะประเทศชาติเป็นที่อยู่อาศัยของคนในชาติ ศาสนาช่วยให้สังคมมีความสุข ประชาชนมีศีลธรรม ไม่เบียดเบียน ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่กัน สำหรับพระมหากษัตริย์ ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจของประชาชนชาวไทยทั่วประเทศ ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่สำคัญของคนไทยทุกคนที่จะต้องจงรักภักดีและปกป้องรักษาชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทยให้ดำรงอยู่ตลอดไป

๒. ต้องรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย ประเทศไทยปกครองโดยระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ ประชาชนทุกคนจึงมีหน้าที่รักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย และรัฐธรรมนูญของชาติ ก็ได้กำหนดไว้ว่า เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคน ที่จะต้องดำรงรักษาไว้ ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย

๓. ปกป้องและรักษาผลประโยชน์ของชาติ ประเทศชาติเป็นของประชาชนชาวไทยทุกคน ดังนั้น ในฐานะที่เป็นประชาชนส่วนหนึ่งของประเทศ จึงต้องมีหน้าที่ปกป้องและรักษาซึ่งความเป็นเอกราชความมั่นคง และผลประโยชน์ของชาติ

๔. ส่งเสริมและรักษาเกียรติของชาติ ภาคภูมิใจในความเป็นไทยและนิยมไทย และช่วยกันรักษาความเป็นไทยไว้ ดังเช่นพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า

^{๓๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๒๖๖.

“ขอให้ทุกคนระลึกถึงว่า ทุกคนมีหน้าที่ทั้งนั้นที่จะรักษาความเป็นไทยนี้ไว้ทั้งในใจ ทั้งในหมู่คณะทั้งชาติ”

๕. สร้างเสริมความสามัคคีของคนในชาติ มีความเมตตากรุณาต่อกัน ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสามัคคีและความมั่นคงของชาติ

๖. เสียดละประโยชน์สุขส่วนตัว และแม้แต่ชีวิตเพื่อประเทศชาติ

๗. ปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองดีโดยการรับราชการทหารประกอบอาชีพสุจริตและเสียดสละภาษีอากรเพื่อพัฒนาประเทศ

๘. ยกย่องให้เกียรติผู้ที่ทำหน้าที่ป้องกันและเสียดสละเพื่อประเทศชาติ^{๓๘}

๒.๒ ความกตัญญูต่อพระศาสนา พุทธศาสนิกชนควรระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ปฏิบัติตามคำสั่งสอน และทรงประดิษฐานพระศาสนาไว้ ให้ผู้นับถือได้รู้และปฏิบัติตามสืบมาจนบัดนี้ การที่พระพุทธศาสนาจะทรงอยู่หรือดำรงอยู่ได้ หรือจะเจริญก้าวหน้าหรือสูงส่งขึ้นกว่าเดิมได้นั้น จะต้องอาศัยพุทธบริษัทเป็นกำลังสำคัญในการช่วยกันทำนุบำรุงรักษาและเผยแผ่ให้สืบเนื่องยาวนานต่อไป การปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าด้วยความเคารพ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งเพราะแม้แต่พระพุทธองค์ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก ก็ทรงให้ความสำคัญ ต่อพระธรรม เคารพพระธรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ ว่า “อูกรอานนท์ พระธรรมและพระวินัยอันใด ที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ พระธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา” ^{๓๙}

พระพุทธดำรัสนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญพระธรรมเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งพระธรรมก็คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลักความจริงและหลักความประพฤติ^{๔๐} ให้ถือเป็นเหมือนตัวแทนพระพุทธเจ้านั่นเอง และให้พุทธบริษัททั้งหมดอยู่กันตามหลักการของพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก ถือเอาพระไตรปิฎกเป็นที่พึ่งพิง และอ้างอิงเป็นมาตรฐานสุดท้ายในการตัดสินความ^{๔๑} โดยการตั้งใจศึกษาศาสนาให้ซาบซึ้งว่า ส่วนนี้ข้อห้าม ส่วนนี้ขออนุญาต ส่วนนี้

^{๓๘} วีระชัย มีชอบธรรม, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖, (กรุงเทพมหานคร : หจก. อักษรบัณฑิต, ๒๕๒๓), หน้า ๒๐-๒๑.

^{๓๙} โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญญโต โส โว มมจฺเยน สดฺดา (ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๑๔๒/๑๓๕., ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๘๓.

^{๔๑} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต), “พระธรรมวินัย กฎหมาย ทิฎฐิ และผลประโยชน์ กรณีความเห็นขัดแย้งกันในเรื่อง พ.ร.บ. สงฆ์ ฉบับใหม่”, ใน สารนิพนธ์พุทธศาสน์บัณฑิต รุ่นที่ ๔๓, รวบรวมและ

ควรเว้น ส่วนนี้ควรปฏิบัติ และประพฤติดุบัติตามโอวาทในศาสนา นี้เชื่อว่าคนกตัญญูต่อพระศาสนา^{๔๒}

ดังนั้น พุทธบริษัทจะต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ด้วยอามิสบูชา มีดอกไม้ ของหอม อารมณ์ รูป เทียน ปัจจัย ๔ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย ผ้า ยารักษาโรค และตอบแทนด้วยปฏิบัติบูชา คือบูชาด้วยการปฏิบัติ ได้แก่การบำเพ็ญ ศีล สมาธิ ปัญญา

๒.๓ ความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ ในสังคมไทยสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันที่สูงยิ่งในความรู้สึกของคนไทย อาจจะเป็นเพราะว่ากษัตริย์ไทยนั้นทรงเป็นผู้นำในทุกทาง ในอดีตก็เป็นแม่ทัพออกหน้าทหารในการรบกับศัตรู ทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อ และผู้ปกครองลูก คือ ไพร่ฟ้าประชา ราษฎร คนไทยจึงรักและเทิดทูนกษัตริย์ฝังแน่นลงไปในสายเลือด รักและเคารพกษัตริย์ เพราะถือว่า พระองค์ได้ประกอบคุณความดี สิ่งใดเป็นของกษัตริย์คนไทยก็เคารพบูชา เพราะถือว่าเป็นของสูง ความรู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณนี้ได้สืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน

พระมหากษัตริย์ของไทยทุกพระองค์ ทรงเป็นแบบอย่างในคุณงามความดีทุกด้านแก่อาณาประชาราษฎร์ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งความรักความหวังของคนไทยทั้งชาติ ได้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติไทยอย่างใหญ่หลวง ยากที่จะหาสิ่งใดมาเปรียบเทียบได้ ไม่ว่าในสมัยใด ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เอกราชของชาติ ความเจริญของประเทศ ความร่มเย็นเป็นสุข และความภูมิใจในความเป็นไทยเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์ไทยได้มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสมไว้ให้เป็นมรดกแก่ลูกหลานไทย^{๔๓}

เมื่อพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีพระคุณต่อประชาราษฎร์ ประชาษฎร์ต้องตอบแทนพระคุณของพระองค์ โดยปฏิบัติตามพระบรมราโชวาท และปฏิบัติตามกฎหมาย ตั้งตนอยู่ในศีลธรรม วัฒนธรรมอันดีงาม ประพฤติตนให้เป็นพลเมืองดี มีความจงรักภักดี ซื่อสัตย์สุจริต หมั่นประกอบกิจอันเป็นหน้าที่ของตน เพื่อให้ตนมีหลักฐานและช่วยประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคง สามารถดำรงอิสรภาพไว้ได้ตลอดไป เมื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว ก็เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

จัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๕.

^{๔๒} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๕๓.

^{๔๓} วีระชัย มีชอบธรรม, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ๖, หน้า ๖๘.

ด้วย เว้นการถือราษฏร์บังหลวง ประกอบสัมมาอาชีพในการดำเนินชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างแต่สิ่งที่เป็นสิริมงคลแก่ตน ครอบครัว ประเทศชาติ และพระศาสนา เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูในพระมหากษัตริย์

๓. ความกตัญญูต่อสัตว์

จากการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเรื่องกรรม คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความจงใจพระพุทธศาสนาถือว่าการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือเจตจำนงนี้จัดเป็นกรรมและเมื่อกรรมก่อตัวขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว กรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม บุคคลผู้ทำกรรมจะต้องได้รับผลของกรรมเสมอ^{๘๔} “ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ที่เกิดมาร่วมชะตากรรมเดียวกัน ย่อมมองเห็นคุณค่าและความสำคัญในชีวิตของตนเอง ไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉาน ล้วนมีสิทธิดำรงชีวิตอยู่เท่าเทียมกัน

ดังนั้น มนุษย์ต้องมองเห็นคุณค่าของชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาร่วมชะตาเดียวกันกับตน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “สัตว์ทั้งหลายรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด เราก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น เราอยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย สัตว์เหล่าอื่นก็อยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตายเหมือนกัน”^{๘๕}

สัตว์เกือบทุกชนิดล้วนแต่มีบุญคุณต่อมนุษย์ทั้งนั้นเช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ที่ใช้เป็นพาหนะ เทียมลากเข็นคนหรือวัตถุสิ่งของให้คนได้ประโยชน์จากการใช้ทำงานของสัตว์ หรือช่วยไถนา สัตว์บางชนิดให้น้ำมันแก้มนุษย์ เมื่อมันตายลงไป มนุษย์ก็เอาน้ำมันมากินเป็นอาหาร และเกือบทุกส่วนในร่างกายของสัตว์มาผลิตเป็นอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น เอาน้ำมันมาทำรองเท้า เติมขัด กระเป๋าสตางค์ กระเป๋าเดินทาง ซึ่งนับว่าเป็นสัตว์ที่มีคุณประโยชน์ต่อมนุษย์มากมายทีเดียว แม้แต่มูลสัตว์บางชนิด ก็ใช้ทำปุ๋ยได้เป็นอย่างดี

มนุษย์ควรมีความเมตตากรุณาแม้ต่อสรรพสัตว์ หลักเมตตาพรหมวิหารเป็นหลักธรรมพื้นฐานแก่การปรับสภาพจิตให้เกิดความรักความเอื้ออาทรต่อสรรพสัตว์ ดังคำแผ่เมตตาว่า

ควรเจริญเมตตาไปในสรรพสัตว์อย่างนี้ว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงมีความสุข มีความเกษม มีตนเป็นสุขเถิด คือเหล่าสัตว์ที่ยังเป็นผู้หิวอดสะดุ้งหรือเป็นผู้มั่นคง ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจงมีตน

^{๘๔} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐.

^{๘๕} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๐๓/๕๐๒.

เป็นสุขเกิด เหล่าสัตว์ที่มีขนาดกายยาว ขนาดกายใหญ่ ขนาดกายปานกลาง ขนาดกายเล็ก ขนาดกาย
ผอม หรือขนาดกายอ้วน ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจะมีตนเป็นสุขเกิด

เหล่าสัตว์ที่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่ไม่เคยเห็นก็ดี เหล่าสัตว์ที่อยู่ใกล้และอยู่ไกลก็ดี ภูต
หรือสัมภเวสีก็ดี ขอสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดจะมีตนเป็นสุขเกิด ไม่ควรข่มเหง ไม่ควรดูหมิ่นกันและกัน
ในทุกโอกาส ไม่ควรปรารภนาทุกข์แก่กันและกัน เพราะความโกรธและเพราะความแค้น

ควรแผ่เมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณไปยังสรรพสัตว์ คุณมารดาเฝ้าถนอมบุตรคนเดียว
ด้วยชีวิต ฉะนั้น อนึ่ง ควรแผ่เมตตาจิตชนิดไม่มีประมาณ กว้างขวาง ไม่มีเวร ไม่มีศัตรูไปยังสัตว์
โลกทั่วทั้งหมด ทั้งชั้นบน ชั้นล่าง และชั้นกลาง^{๘๖}

การที่มนุษย์ได้ใช้งานสัตว์แล้ว จะต้องตระหนักให้มาก ก็คือ ไม่ควรมองว่าสัตว์เหล่านั้น
เป็นแค่สำหรับใช้ประโยชน์อย่างเดียว แต่ควรมองในฐานะเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีคุณประโยชน์ ที่อาศัยอยู่
ร่วมโลกเดียวกัน ไม่มีการผจญสัตว์ อย่างเช่น การเล่นกีฬาปล่อยให้สุนัขกัดกันจนตาย หรือการชน
ไก่จนตาย และยังมีตัวอย่างอีกมากมายที่น่าเป็นห่วงในสถานการณ์สังคมไทยปัจจุบัน และใน
อนาคต

๔. ความกตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ธรรมชาติ หมายถึง สิ่งเกิดขึ้นและเป็นอยู่ตามธรรมดาของสิ่งนั้น ๆ^{๘๗} ส่วนคำว่า
สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมที่แวดล้อมมนุษย์^{๘๘} ได้แก่ ของที่เกิด
เองตามวิสัยของโลก เช่น คน สัตว์ ต้นไม้^{๘๙}

มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ไม่ใช่ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของ
มนุษย์ มนุษย์จึงต้องทำตัวให้เป็นส่วนหนึ่งของโลกธรรมชาติ เมื่อใดที่มนุษย์ทำตัวให้แปลกแยกไป
จากธรรมชาติจะทำให้สิ่งมีชีวิตไม่สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้ดังนั้น ธรรมชาติจึงมีความสำคัญ
ต่อชีวิตทุกชีวิตในโลกนี้

จากการศึกษาพบว่า ธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา
อย่างยิ่ง เหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการประสูติ การค้นพบพระสัจธรรม

^{๘๖} บ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๔๕-๑๕๐/๕๓๓-๕๓๔.

^{๘๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๔๒๐.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๑.

^{๘๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๐๗.

ของพระพุทธเจ้าได้ค้นโพธิ์ ซึ่งนับเป็นการค้นพบหัวใจหรือแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ได้ปฏิบัติตามอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน^{๕๐} พระสงฆ์มีการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับทุกสรรพสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยปัจจัยในการดำเนินชีวิตเพื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยและปฏิบัติศาสนกิจตามหน้าที่ของพระสงฆ์ในแต่ละวัน ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยได้อาศัยประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในรูปของปัจจัยสี่ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ภายใต้กฎระเบียบข้อบังคับของพระสงฆ์ที่เรียกว่า พระวินัยบัญญัติ^{๕๑}

พระพุทธเจ้าตรัสว่า การปลูกป่าและการรักษาดินน้ำลำธาร เป็นบุญเป็นกุศลอย่างยิ่ง ดังพระพุทธพจน์ว่า “ชนเหล่าใด ปลูกสวนอันนารีนรมย์^{๕๒} ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ ให้ที่พักอาศัย บุญย่อมเจริญแก่ชนเหล่านั้น ทั้งกลางวันและกลางคืน ตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้ว ย่อมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน”^{๕๓}

มนุษย์กับธรรมชาติเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันดำรงอยู่ ธรรมชาติได้ให้หลายสิ่งหลายอย่างตามที่มนุษย์ปรารถนา แต่หาได้เพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์ไม่ ภายใต้ทรัพยากรธรรมชาติอันมีอยู่อย่างจำกัดนี้ แต่ความต้องการของมนุษย์หาได้มีขอบเขตจำกัดไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้มนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นบนโลกนี้มีชีวิตอยู่รอดได้ในท่ามกลางทรัพยากรธรรมชาติอันจำกัดนี้ได้อย่างไร จากการศึกษา พบว่าในทางพระพุทธศาสนาได้เสนอแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยการปลูกฝังจิตสำนึกคนให้กตัญญูต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมทั้งมวล ดังมีเรื่องเล่าไว้ในมหาเวฬุสชาดก^{๕๔} ว่า พวกพ่อค้าหลงทางในป่า ไม่มีอาหารและน้ำเหลือเลย แต่เมื่อได้เห็นต้นไทรใหญ่ซึ่งมีกิ่งไม้ชุ่มน้ำ จึงหักกิ่งไม้ แล้วน้ำก็ไหลพุ่งออกมา เมื่อตัดกิ่งไม้ ก็ได้อาหาร พวกเขามีความโลภตัดโค่นต้นไม้ถอนรากขึ้น เพื่อจะได้สิ่งของมากกว่าเดิม พระโพธิสัตว์ตกเตือนเหล่าพ่อค้าว่า

^{๕๐} วรพจน์ ทองใบ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี พระพยางค์ศักดิ์ เศรษฐมโฆ วัดผาลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ กับ การปลูกป่าสมุนไพรรักษาโรคพระสมณีก นาโถ วัดปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”, **ปริญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗), หน้า ๕๐.

^{๕๑} พระมหาอุทัย มูลแก้ว, “การจัดการสิ่งแวดล้อมตามหลักพระธรรมวินัยปิฎก”, **ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

^{๕๒} สวนอันนารีนรมย์ หมายถึง สวนไม้ดอกไม้ผลอันนารีนรมย์ (ส.ส.อ. ๑/๔๗/๘๖)

^{๕๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

บุคคลนั้นก็ตาม นอนก็ตามที่ร่มเงาของต้นไม้ใด แม้แต่ใบของต้นไม้นั้นก็ไมควรทำลาย เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม^{๕๔}

ดังนั้น เมื่อมนุษย์รู้ว่าธรรมชาติสิ่งแวดล้อมมีคุณค่าและมีประโยชน์หรือมีอุปการคุณต่อมนุษย์อย่างมากมายมหาศาล และยังทำหน้าที่เป็นระบบคุ้มกันภัยให้กับมนุษย์แล้ว มนุษย์เองก็จะต้องคุ้มกันภัยให้กับธรรมชาติด้วย มนุษย์กับธรรมชาติจึงเป็นสิ่งที่ต้องอิงอาศัยกันและกันดำรงอยู่โดยธรรมชาติได้ให้อะไรหลาย ๆ อย่างตามที่มนุษย์ต้องการ

ดังนั้น มนุษย์จะมีชีวิตอยู่รอดได้ด้วยดีจะต้องปฏิบัติต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วยความกตัญญูทกเวทีในอุปการคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมโดยการมีทัศนคติที่ถูกต้องต่อธรรมชาติ^{๕๕}

พระมหาเจิม สุวโจ ศิษยาบถบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษป่า มีทรรศนะว่า

๑. ส่งเสริมให้มนุษย์พัฒนาจิตวิญญาณมนุษย์ของตนให้สูงขึ้นและสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ จะได้ไม่ไปทำลายธรรมชาติ

๒. มองธรรมชาติว่า จะดำรงชีวิตอยู่รอดได้จะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การพึ่งพาดังกล่าวก็ทำให้เป็นการพึ่งพาแบบเอารัดเอาเปรียบกันหรือเป็นศัตรูกันแต่อย่างใดไม่ หากแต่เป็นการพึ่งพาแบบเป็นมิตรต่อกันและกัน เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ คน พืช สัตว์ จิตวิญญาณ

๓. ธรรมชาติและสรรพชีวิตทั้งมวลล้วนต้องการการมีชีวิตอยู่และมีสิทธิที่จะดำรงชีวิตอยู่คู่กับสรรพชีวิตอื่น ๆ ซึ่งการก้าวล่วง ละเมิด เบียดเบียน หรือ ทำลายชีวิตอื่น ถือเป็นการละเมิดกฎธรรมชาติขั้นพื้นฐาน หรือทำลายศีลธรรมขั้นพื้นฐานของทุกสังคม

๔. ความสุขจากการบริโภค มนุษย์เป็นสัตว์ชนิดเดียวที่ใช้พลังแห่งความต้องการที่สูงมาก เพื่อแสวงหาคำตอบชนิดเดียวคือความสุข โดยส่วนใหญ่ ความสุขที่ได้มามักจะแลกด้วยความสูญเสียและสูญพันธุ์ของทรัพยากรและสรรพชีวิตอื่นบนโลก ซึ่งหากมนุษย์ยังดำรงชีวิตภายใต้อิทธิพลความต้องการความสุข และการเผาผลาญทรัพยากรธรรมชาติอีกต่อไป ความสุขของมนุษย์อาจจะหมดสิ้นไปในเวลาอันใกล้ เพราะภายใต้ความต้องการที่ไม่มีสิ้นสุดของมนุษย์นั้น ธรรมชาติบนผืนโลกนี้ก็กลับมีจำนวนจำกัด

^{๕๔} พ.ชา. (ไทย) ๒๕/๑๕๖/๔๕๔.

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับสัตว์ป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๕-๑๒๑.

๕. มองธรรมชาติในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องปกป้องมิให้ถูกละเมิด มิให้ถูกเบียดเบียนทำร้าย และไม่สนับสนุนให้มีการละเมิดถูกเบียดเบียนทำร้ายแล้ว ยังให้สิทธิ์คุ้มครองป้องกันชีวิตสรรพสิ่งในรูปแบบต่าง ๆ อีกด้วย เช่น การห้ามฆ่าสัตว์ การยกเลิกบุชายัญ การกำหนดเขตอภัยทาน การสนับสนุนด้านปัจจัย ๔ ให้สรรพชีวิตได้พึ่งพาอาศัย

๖. การบริโภคทรัพยากรอย่างมีคุณค่า มนุษย์อาศัยปัจจัยอื่นดำรงชีพและต้องบริโภคสิ่งต่าง ๆ อีกมาก หากไม่เรียนรู้วิธีบริโภคให้พอประมาณ พออยู่ได้แล้ว มนุษย์อาจจะไม่มีอะไรเหลือให้บริโภคได้ยืนยาวอีกต่อไป ดังนั้น การนำมาใช้ใหม่ ใช้อย่างรู้จักประสงค์ ใช้อย่างคุ้มค่า ให้เหมาะสมกับสภาพของสิ่งนั้น ๆ เช่น กรณีพระอานนท์ตอบพระเจ้าอุเทน จะทำให้มนุษย์อยู่รอดไปอีกต่อไป

๗. มองธรรมชาติ นอกจากการห้ามมิให้ละเมิดชีวิตสรรพสิ่งอื่นใดแล้ว ยังจะต้องรักเมตตาชีวิตอื่นด้วย

๘. เน้นพฤติกรรมในการไม่เปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้เสียหาย มนุษย์ไม่ควรให้มีการขุดดิน ไถหว่าน โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ควรปล่อยให้ป่าคงสภาพเป็นป่าตามธรรมชาติเดิมของมัน ตามนิยามป่าในพระพุทธศาสนาที่ว่า ป่า คือ อาณาบริเวณที่ปราศจากการไถหว่าน หรือการเพาะปลูกใด ๆ

๙. มนุษย์ต้องเรียนรู้การบริหารความต้องการ และความสุขของตนให้ดี เพื่อมิให้มีการทำลายโลก ทำลายบ้านหลังแรกของมนุษยชาติ หรือขาดความสมดุลของสรรพสิ่งอีกต่อไป

๑๐. มนุษย์ต้องรู้จักประมาณในการใช้สอย และลดการใช้ให้น้อยลง

๑๑. วิธีการอนุรักษ์อีกแบบหนึ่ง คือ การนำกลับมาใช้ใหม่หรือแปลงสภาพเป็นอย่างอื่น เพื่อให้ใช้ได้อีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งอาจจะต่างไปจากธรรมชาติเดิมก็ได้

๑๒. การไม่ทำลาย ไม่เบียดเบียนชีวิตทุกชีวิต แม้แต่จุลชีพ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวินัย ทรงสอนพระสงฆ์ให้รู้จักเคารพต่อธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เช่น ห้ามตัดต้นไม้และทำลายพืชพันธุ์ทุกชนิด ห้ามขุดดิน เป็นต้น

๑๓. การไม่ทิ้งของเสียสิ่งปฏิกูลลงในน้ำ และธรรมชาติอื่น ๆ พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติวินัย ห้ามถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนแม่น้ำ ลำธาร เป็นต้น

๑๔. การควบคุมความต้องการของมนุษย์ เพราะธรรมชาติไม่มีเพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์

๑๕. การปลูกจิตสำนึกมนุษย์ให้รู้เข้าใจและการตระหนักในคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม^{๕๖}

เมื่อมนุษย์มีทัศนคติและการปฏิบัติด้วยท่าทีที่ถูกต้องต่อธรรมชาติดังที่กล่าวมา ถือได้ว่าบุคคลนั้นเชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูต่องานที่ต่อธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่ตนได้อาศัยเป็นการรักษาและอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมด้วย และเมื่อมนุษย์มีธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ดี ซึ่งจะนำพาเราไปสู่ความเจริญอกงาม^{๕๗} จึงควรที่มนุษย์ทุกคนต้องรู้จักตระหนักในคุณของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี

๒.๕ ตัวอย่างบุคคลผู้มีความกตัญญูในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในวิทยานิพนธ์นี้ ได้ศึกษาบุคคลผู้มีความกตัญญู ๓ ตัวอย่าง คือ

๑. พระพุทธเจ้า

จากการศึกษาพุทธประวัติพบว่า พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจ กล่าวคือ ทรงแสดงบทบาทและทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่เหล่าพระประยูรญาติ^{๕๘} จริยวัตรส่วนนี้ แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูต่องานที่ของพระองค์ต่อพระประยูรญาติดังนี้

๑) ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าสุทโธทนะ

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ล่วงปีที่ ๕ พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ได้ทรงพระประชวรมีพระอาการสาหัส พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดพระพุทธบิดา ในการเสด็จพระพุทธดำเนินไปโปรดพระพุทธบิดาในคราวนี้ ทรงเทศนาโปรดพระพุทธบิดาจนได้บรรลุอรหัตผล เป็นพระอรหันต์ในขณะที่พระบิดาทรงเป็นภคิพ^{๕๙}

^{๕๖} พระมหาเจิม สุวโจ, “บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมโม”, *ปริญาพุทธศาสนดรรชนีฉบับที่ ๓๖*, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๕-๑๒๑.

^{๕๗} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประชูร ธมฺมจิตฺโต), *ธรรมะและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม*, หน้า ๑๑-๑๖.

^{๕๘} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๗, ๑๕๘, ๑๕๙/๕๔.

^{๕๙} พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๐๒/๕๐๖.

๒) ประทานอุปสมบทให้พระนางปชาบดีโคตมี

เหตุการณ์ในพุทธประวัติ เมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระนางปชาบดีโคตมี (ผู้มีอุปการคุณอย่างมากต่อพระองค์) พร้อมด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ นาง ได้อุปสมบทเป็นภิกษุณี ซึ่งเป็นสตรีกลุ่มแรกที่ได้มีโอกาสบวชในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก และเป็นเหตุให้กลุ่มสตรีอื่นๆ เช่น พระนางพิมพาพร้อมด้วยบริวารประมาณ ๕๐๐ นาง ได้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาอีกในกาลต่อมา^{๑๐๑} กล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้า เป็นมหาบุรุษองค์แรกที่เปิดโอกาสให้แก่สตรีทั้งหลายได้แสดงบทบาทของตนให้มองเห็นศักยภาพและคุณค่าของสตรีที่มีสิทธิเสรีภาพ และสามารถบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกับบุรุษ

ส่วนพระญาติที่ครองเรือน พระองค์ก็ได้เสด็จไปพำนักที่นิโครธารามเป็นครั้งคราวเพื่อรักษาน้ำใจและอนุเคราะห์เหล่าพระญาติ โดยการแสดงธรรมโปรดให้มีความอาจหาญรุ่งเรืองในธรรม เป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดี ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ทั้งแก่พระญาติและคนอื่น^{๑๐๒} การที่พระพุทธเจ้า ได้ทำหน้าที่สงเคราะห์พระญาติ ทำให้เกิดผลดีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่งและทรงได้รับการสรรเสริญจากสังคมทั้งในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งกล่าวได้ว่า พระองค์เป็นมหาบุรุษพระองค์แรกที่เปิดโอกาสให้แก่สตรีทั้งหลายได้แสดงบทบาทของตน ให้มองเห็นศักยภาพและคุณค่าของสตรีที่มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกับบุรุษ คือ สามารถบรรลุมรรคผล นิพพานได้เช่นเดียวกัน^{๑๐๓}

๓) ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพุทธมารดา

เหตุการณ์ในพุทธประวัติ พระพุทธเจ้า แม้พระองค์ทรงบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว แต่ทรงตระหนักถึงพระอุปการคุณของพระมารดา เพราะฉะนั้น ขณะที่พระพุทธเจ้ากำลังทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระองค์ทรงรำพึงว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต หลังจากแสดงยมกปาฏิหาริย์เสร็จแล้ว เสด็จไปจำพรรษา ณ ที่ไหน ทรงทราบว่า เสด็จไปจำพรรษาอยู่ในสวรรค์*ชั้นดาวดึงส์ แล้วทรงแสดงอภิธรรมปิฎกโปรดพุทธมารดา ดังนั้นหลังจากแสดงยมกปาฏิหาริย์พระองค์ เสด็จไปจำพรรษาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ณ บันฑุกัมพลศิลาอาสน์ เพื่อทรงแสดง

^{๑๐๑} ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๐๒/๕๐๖.

^{๑๐๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

^{๑๐๓} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓.

อภิธรรมปิฎกโปรดพระมารดาเป็นเวลา ๓ เดือน โดยทรงนิรมิตพระพุทธรูปขึ้น** เพื่อแสดง พระอภิธรรมปิฎกแทนพระองค์ เมื่อทรงทำภารกิจต่างๆ เช่น ทรงสร้างน้ำ หรือ เสวยภัตตาหาร สารัตถะสำคัญในอภิธรรมปิฎกที่พระองค์ทรงแสดงนั้น คือ กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยาภา ธมฺมา แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล อกุศลและอัพยากต (ไม่ดี ไม่ชั่ว เป็นกลางๆ) เมื่อทรงแสดง พระอภิธรรมปิฎกเสร็จ เทวดาทั้งหลายได้บรรลุธรรม แม้พระมหายาาก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล^{๑๐๓}

๔) ทรงห้ามทัพของพระญาติ

จากการศึกษาพุทธประวัติทำให้ทราบว่า แม้ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งกันในเรื่องการ แย่งน้ำ ระหว่างพระญาติสองฝ่าย คือ พวกเจ้าศากยะและพวกเจ้าโกลิยะ ซึ่งให้กันแม่น้ำโรหิณี เนื่อง จากน้ำในแม่น้ำมีปริมาณน้อย ไม่เพียงพอต่อการทำสิกรรมของทั้งสองเมือง ทาส กรรมกร ประชาชนต่างแย่งน้ำกันใช้จากคูถูกขาคำเนิดซึ่งกันและกัน กระทั่งกระทั่งจนไปถึงอำมาตย์แลพระราช พระราชาทั้งสองเมืองจึงเตรียมทัพแล้วออกมาเพื่อทำการรบแย่งชิงน้ำ พระองค์ก็เสด็จไประงับความ ทะเลาะของหมู่พระญาติ ดังคำสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพวกพระญาติ ดังนี้

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า น้ำมีราคาเท่าไร

พวกพระญาติทูลว่า น้ำมีราคาน้อย พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า กษัตริย์ มีราคาเท่าไร

พวกพระญาติทูลว่า ขึ้นชื่อว่า กษัตริย์ ย่อมหาค่ามิได้

พระพุทธเจ้า ตรัสต่อไปว่า การทำให้กษัตริย์ ซึ่งหาค่ามิได้พินาศ เพราะการทะเลาะ กันด้วยน้ำ ย่อมไม่สมควร ด้วยพระดำรัสนี้ ทำให้พระประยูรญาติ หยุดการแย่งน้ำกัน หันมาเจรจา ตกลงแบ่งน้ำด้วยดี^{๑๐๔}

๔) ทรงยับยั้งกองทัพของพระเจ้าวิฑูทกะ

ในพุทธประวัติ เมื่อครั้งที่พระเจ้าวิฑูทกะ หลังจากได้ครองราชสมบัติแล้ว กำลังจะ กริธาทัพออกไปฆ่าล้างแค้นพวกเจ้าศากยะ พระพุทธองค์ ก็เสด็จไปยับยั้งไว้ได้ถึง ๓ ครั้ง โดยตรัส กับพระเจ้าวิฑูทกะ ในขณะที่ประทับนั่งอยู่ใต้ต้นไทรที่มีเงาโปร่งในเวลากลางวันว่า ชื่อว่าเงาของหมู่

^{๑๐๓} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๘๓-๘๘.

^{๑๐๔} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๑๕-๑๒๑.

พระญาติเป็นของเย็น^{๑๐๕} ด้วยพระคำรัสนี้ ทำให้พระเจ้าวิฑูทกะเข้าพระทัยว่า พระองค์เสด็จมาเพื่อทรงประสงครักษาหมู่พระญาติไว้ แต่ในครั้งที่ ๔ พระเจ้าวิฑูทกะได้ กริธาทัพออกไปอีกครั้ง คราวนี้ พระพุทธเจ้า ได้ทรงพิจารณาเห็นกรรมเก่าของหมู่พระญาติ ซึ่งไม่มีใครสามารถห้ามได้ จึงทรงวางอุเบกขา^{๑๐๖}

พระจริยาวัตรเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูกตเวทีของพระองค์ต่อพระประยูรญาติผู้มีพระคุณต่อพระองค์ ซึ่งเป็นจริยาประการหนึ่งในจริยา ๓ คือ

๑. โลกัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก^{๑๐๗}
๒. ญาติัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ
๓. พุทธัตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์โดยฐานะเป็นพระพุทธเจ้า^{๑๐๘}

และพระองค์ก็ทรงแสดงบทบาทและทำหน้าที่ในการตอบแทนอุปการคุณได้อย่างยอดเยี่ยมในทั้ง ๒ ระดับ คือ

๑. ในระดับโลกียสุข คือ สงเคราะห์พระประยูรญาติให้ได้รับความสุขอย่างโลกีย์เป็นวิสัยของชาวโลก เป็นความสุขสมบัติที่ยังประกอบด้วย กิเลสอาสวะ เช่น มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ

๒. ในระดับโลกุตตรสุข คือ สงเคราะห์เหล่าพระญาติผู้จะได้บรรลุพระนิพพานให้ได้รับความสุขขั้นหลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งเป็นความสุขที่เหนือกว่าระดับชาวโลก คือ ความสุขเนื่องด้วยมรรค ผล นิพพาน

ดังนั้น การแสดงความกตัญญูกตเวทีทั้งสองระดับ จึงมีวัตถุประสงค์อยู่ ๒ ประการ คือ เพื่อให้เกิดความเห็นชอบมีสัมมาทิฐิ และเพื่อให้บรรลุถึงมรรคผลนิพพาน ปฏิปทาของพระองค์ดังกล่าวมานี้ ถือได้ว่าเป็นบทบาทและหน้าที่ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความพระองค์เป็นผู้มีพระมหากรุณาธิคุณและความกตัญญูกตเวทีต่อพระประยูรญาติอันถือเป็นอย่างภาระในพุทธจริยาที่ชาวพุทธควรยึดถือเป็นแบบอย่าง

^{๑๐๕} ญัตตกานี ฉายา นาม สีตลา., พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๒๑.

^{๑๐๖} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๒๑.

^{๑๐๗} วิ.จู. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๕๕.

^{๑๐๘} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๕๑.

๒. เรื่องพระสารีบุตร

จากการศึกษาประวัติของพระสารีบุตรพบว่า พระสารีบุตรผู้มีความกตัญญูเห็นอุปการคุณของคนที่เคยถวายอาหารเพียงเล็กน้อย จึงสงเคราะห์ให้เขาได้บวช และมีเรื่องว่าพระสารีบุตรมีความกตัญญูต่ออาจารย์อย่างยิ่ง คือ

๑) อุปสมบทให้ราชพราหมณ์

มีเรื่องว่า ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่เมืองราชคฤห์ ราชพราหมณ์เข้าไปขอบรรพชากับภิกษุทั้งหลาย แต่ไม่ได้รับอนุญาตด้วยเหตุผลเพราะความชรา จึงมีร่างกายชubbผอมหมองคล้ำ พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นราชพราหมณ์ชubbผอมหมองคล้ำเช่นนั้น จึงตรัสถามภิกษุทรงทราบเรื่องนั้น แล้วตรัสถามในที่ประชุมว่ามีใครระลึกถึงบุญคุณของราชพราหมณ์ได้บ้าง พระสารีบุตรจึงตอบว่าระลึกได้ว่า พราหมณ์ผู้นั้นได้ถวายภิกษา ๑ ทัพพี ขณะที่ตนเที่ยวบิณฑบาตอยู่ในเมืองราชคฤห์นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับดังนั้น จึงตรัสยกย่องพระสารีบุตรว่า เป็นผู้กตัญญู เป็นผู้กตเวที^{๑๐๕}

๒) มีความกตัญญูเคารพในอาจารย์

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อครั้งที่เป็นคฤหัสถ์ สารีบุตร (โกติลปรีพาชก) ไปเที่ยวแสวงหาโมกขธรรม ได้พบพระอัสสชิเข้าไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ก็เลื่อมใส จึงติดตามไปถึงที่พักฉันอาหารบิณฑบาต และได้ปูอาสนะกรองน้ำถวาย ครั้นท่านฉันแล้วจึงได้ถาม พระอัสสชิก็แจ้งความว่าเป็นพุทธสาวก สารีบุตรจึงอาราธนาให้ท่านแสดงธรรมให้ฟัง พระอัสสชิก็แสดงธรรมเทศนา ครั้นจบธรรมเทศนา สารีบุตรก็ได้สำเร็จพระโสดาบัน จึงกราบลาพระอัสสชิแล้วจึงไปหาโมคคัลลานะ ต่อมาทั้งสองพร้อมทั้งบริวารพากันมาเฝ้าพระศาสดา ทูลขอบรรพชาอุปสมบทพระศาสดาประทานอุปสมบทให้ อีก ๑๕ วันต่อมาพระสารีบุตรได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

จากการศึกษาประวัติของพระสารีบุตรจึงทราบว่า ทุกคืนก่อนท่านจะนอน หากท่านทราบว่าพระอัสสชิอยู่ที่ใด ท่านจะนมัสการไปทางทิศนั้นก่อนแล้วจึงนอนหันศีรษะไปทางทิศนั้น หรือเมื่อระลึกถึงพระอัสสชิผู้เป็นอาจารย์จะนมัสการไปตามทิศที่พระอัสสชิอยู่ พวกภิกษุเห็นพระสารีบุตรยกมือไหว้ไปตามทิศ จึงพากันไปกราบทูลพระพุทธองค์ว่า พระสารีบุตรยังไหว้ทิศเหมือน

^{๑๐๕} พ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๒-๔.

พวกพราหมณ์ พระพุทธองค์จึงตรัสถามพระสารีบุตร พระสารีบุตรกราบทูลว่า ทนยกมือไหว้ไปตามทิศ เพราะความเคารพพระอัสสชิที่เป็นอาจารย์ พระพุทธองค์จึงตรัสสรรเสริญว่า พระสารีบุตรมีความกตัญญูรู้คุณอาจารย์ที่มีคุณแก่ตน แล้วตรัสว่า “บุคคลรู้แจ้งธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้วจากอาจารย์ใด ควรนอบน้อมอาจารย์นั้นโดยเคารพ เหมือนพราหมณ์ นอบน้อมไฟที่บูชา”^{๑๐๐}

๓) เทศน์โปรดมารดา ก่อนนิพพาน

มีเรื่องเล่าว่า ก่อนจะนิพพาน พระสารีบุตรประครองอัญชลินมัสการทั้ง ๔ ทิศ กราบทูลลาพระพุทธองค์แล้วท่านใช้เวลาเดินทาง ๗ วัน ก็ไปที่บ้านมารดาในราตรีนั้น พระเถระเกิดอาพาธอย่างแรงกล้า อาเจียนและถ่ายออกมาเป็นโลหิต แต่ก็อดกลั้นด้วยขันติธรรม ได้แสดงธรรมโปรดมารดา พรรณนาพระพุทธรูป พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ เทศน์ให้มารดาผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ (ความเห็นผิด) ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล^{๑๐๑}

พระสารีบุตรจึงเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที เพราะท่านกตัญญูรู้คุณของราชพราหมณ์ผู้เคยใส่บาตรให้เพียงข้าวทัพพีเดียว และตอบแทนคุณโดยการให้อุปสมบทพร้อมทั้งให้การอบรมสั่งสอนแก่พระราชาจนบรรลุนิพพานและมีความกตัญญูกตเวทีเป็นเลิศ โดยที่ท่านแม้ได้รับตำแหน่งพระอัครสาวกเบื้องขวาแล้ว ยังมีความเคารพนับถือพระอัสสชิเป็นอาจารย์ เพราะอุปการคุณที่ท่านเข้ามาสู่พระพุทธศาสนาได้ด้วยการฟังธรรมจากพระอัสสชิและในวาระสุดท้ายก่อนจะนิพพานก็ได้แสดงธรรมโปรดมารดาให้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล ได้ชื่อว่าเป็นผู้กระทำปฏิการะสนองคุณมารดาโดยแท้จริง

๓. ภิกษุเลี้ยงพ่อแม่

เรื่องภิกษุเลี้ยงพ่อแม่ มีเนื้อเรื่องสรุปดังนี้

เล่าว่าในกรุงสาวัตถี บุตรเศรษฐีคนหนึ่ง ฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ลาพ่อแม่ออกบวช ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย เจริญวิปัสสนากรรมฐาน ส่วนพ่อแม่ของท่าน จำเดิมแต่เวลาที่ลูกชายบวชแล้ว ทรัพย์สมบัติก็ร่อยหรอลงตามลำดับ จนถึงกับต้องขอทานเป็นผู้ที่น่าสงสารอย่างยิ่ง

^{๑๐๐} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๒/๑๕๖.

^{๑๐๑} พระครูถิลาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กลฺยาณธมฺโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา.

(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๓๑-๓๒.

พระลูกชายบวชได้ ๑๒ พรรษา ได้ทราบข่าวว่า พ่อแม่ยากจน จึงคิดจะลาสิกขาไปเลี้ยงพ่อแม่ ไปทูลลาพระพุทธองค์ พระองค์ตรัสว่า เป็นพระก็สามารถเลี้ยงพ่อแม่ได้ ตั้งแต่นั้นมา เมื่อท่านบิณฑบาตได้ก็นำไปเลี้ยงพ่อแม่ ได้สั่งฆาน ได้ฝานู๋นห่ม ก็นำไปให้แก่พ่อแม่ ท่านปรนนิบัติบำรุงพ่อแม่จนตัวเองซูบผอม มีผิวพรรณหม่นหมอง เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบ ตรัสสาธุการถึง ๓ ครั้ง ตรัสว่า ภิกษุนี้ตั้งอยู่ในหนทางที่พระองค์ดำเนินมาแล้ว ทรงเล่าเรื่องสุวรรณสามชาดกให้พระสงฆ์ฟัง ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย การเลี้ยงพ่อแม่ เป็นวงศ์ของบัณฑิต แล้วทรงประกาศสัจจะ ผลสุดท้าย ภิกษุผู้เลี้ยงพ่อแม่ ได้เจริญวิปัสสนารู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ สำเร็จเป็นพระโสดาบัน^{๑๑๒}

จากการศึกษาเรื่องนี้ เราจึงทราบว่า ผู้เลี้ยงพ่อแม่ย่อมได้รับแต่ความยกย่องสรรเสริญจากนักปราชญ์ เป็นสิริมงคลแก่ตนเองทั้งภพนี้และภพหน้า สามารถเป็นพลวปัจจัยให้ผู้นั้นได้สำเร็จมรรค ผล นิพพาน

๒.๖ ประโยชน์ของความกตัญญู

บุคคลผู้มีความกตัญญู ย่อมได้รับผลบุญคือความดีและความสุข ที่ก่อให้เกิดเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร) ให้ทรงสนะเปรียบเทียบเรื่องโลกกับการแสดงบทบาทในสังคมว่า “โลกนี้คือละครโรงใหญ่ มีผู้เกิดมาเป็นผู้จัดการ ผู้แสดง ผู้บอกรับ ผู้เขียนเรื่อง ผู้เปลี่ยนฉาก ผู้ขายตั๋ว ผู้เก็บตั๋ว ผู้ดูพิเศษ เมื่อเกิดมาเป็นผู้จัดการที่กตัญญู ผู้แสดงที่กตัญญู ผู้บอกรับที่กตัญญู ผู้เขียนเรื่องที่กตัญญู ผู้เปลี่ยนฉากที่กตัญญู ผู้ขายตั๋วที่กตัญญู ผู้เก็บตั๋วที่กตัญญู ผู้ดูพิเศษที่กตัญญู ชื่อว่าเป็นคนดี ความเป็นผู้รู้คุณที่คนอื่นได้ทำแก่ตน ชื่อว่า ความกตัญญู และความกตัญญูนี้คือความดี ที่เป็นพื้นฐานของคนดี เมื่อคนดีมีความกตัญญูเป็นพื้นฐานแล้ว คุณความดีทั้งหลายก็ไหลไปรวมอยู่ที่คนดีนั้น เหมือนลำธารทุกสายไหลลงสู่แม่น้ำใหญ่”^{๑๑๓}

จากการศึกษาพบว่า ประโยชน์ของความกตัญญู มีทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ตนเอง และสังคม

๑. ประโยชน์ต่อตนเอง

ในพระพุทธศาสนา บุคคลที่มีความกตัญญู ขณะที่มีชีวิตอยู่ ย่อมมีความสุขความเจริญ และได้รับการสรรเสริญ ดังพระพุทธพจน์ว่า

^{๑๑๒} มงคล. (บาลี) ๑/๓๐๕/๒๘๒-๒๘๓.

^{๑๑๓} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยодชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๔๗-๔๔๘.

กุลบุตรในโลกนี้ สักการะ เคารพ นบถือ บูชามารดาบิดา, บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้, เพื่อนชานา เพื่อนร่วมงาน, เทวดาผู้รับพิธีกรรม และสมณพราหมณ์ ด้วยโศกทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม มารดาบิดา, บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้, เพื่อนชานา เพื่อนร่วมงาน, เทวดาผู้รับพิธีกรรม และสมณพราหมณ์ ผู้ได้รับสักการะ เคารพ นบถือ บูชาแล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นด้วยน้ำใจอันงามว่า ‘ขอท่านจงมีชีวิตยืนนาน มีอายุยืนนาน’ กุลบุตรผู้อันมารดาบิดา, บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้, เพื่อนชานา เพื่อนร่วมงาน, เทวดาผู้รับพิธีกรรม และสมณพราหมณ์อนุเคราะห์แล้ว พึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย^{๑๑๔}

และเมื่อบุคคลที่มีความกตัญญูตเวทิสันชีวิตไป ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ดังพระพุทธพจน์ว่า

มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์ประชา ท่านเรียกว่าพรหม บุรพาจารย์ และอาหุไนยบุคคลของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงน้อมสการและสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการชำระเท้า เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดานั้นแล บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์^{๑๑๕}

บุคคลที่มีความกตัญญู ปฏิบัติชอบในพ่อแม่ ตาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตาคต ย่อมดูแลตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ติเตียน และประสบบุญเป็นอันมาก ดังพระพุทธพจน์ว่า

นรชนผู้ปฏิบัติชอบในมารดาบิดา ตาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตาคตนั้น ย่อมประสบบุญเป็นอันมาก เพราะการประพฤดิธรรมในมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้ว จึงบันเทิงในสวรรค์ สบบุญเป็นอันมาก^{๑๑๖}

^{๑๑๔} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๕-๑๐๗.

^{๑๑๕} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗-๑๐๘.

^{๑๑๖} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๗.

ในพระไตรปิฎกได้ยกย่องคนกตัญญูไว้ดังนี้

๑. เป็นสัตบุรุษ^{๑๑๖}ได้แก่ คนดี มีคุณธรรม เป็นบัณฑิตในทางพระพุทธศาสนา เพราะความกตัญญูทวาทที่เป็นภูมิของสัตบุรุษ

๒. เป็นบุคคลที่หาได้ยาก^{๑๑๗} เพราะบุคคลที่มีความกตัญญูทวาท ต้องฝึกฝนตนมาดี สามารถยกจิตใจของตนให้สูงส่งได้ ซึ่งมีใจะเกิดขึ้นกับคนทุกคนได้

๓. ประสบแต่ความสุข^{๑๑๘}เนื่องจากประพฤตินุญต้อง ชีวิตจึงมีแต่ความเจริญ และยังนำความสุขมาให้แก่บุคคลอื่น ๆ ด้วย

๔. ควรแก่การยกย่องสรรเสริญ^{๑๑๙}เพราะเป็นผู้มีจิตใจสูงส่ง ประกอบด้วยคุณธรรมอันดี และเป็นแบบอย่างแก่คนอื่น ๆ ได้ จึงสมควรได้รับการยกย่องชมเชย

๕. ประพฤติสิ่งที่เป็นอุดมมงคลแก่ชีวิต^{๑๒๐}เพราะความกตัญญูเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิด สวัสดิมงคลแก่ชีวิต เป็นอุดมมงคลในชีวิต

สมเด็จพระมหาธีรราช (พิมพ์ ธรรมธโร) กล่าวอานิสงส์ความกตัญญูไว้ดังนี้

ความกตัญญูทำให้มีเกียรติยศ ความมีเกียรติยศทำให้ถึงความเจริญเดช ความเจริญเดชทำให้เป็นที่น่ารักใคร่ ความเป็นที่น่ารักใคร่ทำให้มีความเคารพนับถือ เมื่อมีคนเคารพนับถือแล้ว ก็มีแต่ความเบิกบานสราญใจ ที่เกลียดก็หาย ที่หน่ายก็สิ้น บุญก็มาปัญญาก็เกิด ความมีบุญมาปัญญาเกิดนั้นส่งเสริมให้มีความเจริญก้าวหน้า สิ่งเหล่านั้นนับว่าเป็นมงคลจากความกตัญญูโดยแท้^{๑๒๑}

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โศภน ญาณสิริ) กล่าวว่าบุคคลผู้มีความกตัญญูทวาทย่อมได้รับอานิสงส์ดังนี้

๑. ทำให้รักษาคุณความดีเดิมไว้ได้

๒. ทำให้สร้างคุณความดีใหม่เพิ่มได้อีก

๓. ทำให้เกิดสติ ไม่ประมาท

^{๑๑๖} อ.ท. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗.

^{๑๑๗} อ.ท. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

^{๑๑๘} อ.จ.ท. (ไทย) ๒๑/๓๓/๗๗.

^{๑๒๐} บ.อ. (ไทย) ๓๓/๓๒๑/๒๘๒.

^{๑๒๑} บ.บ. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

^{๑๒๒} สมเด็จพระมหาธีรราช (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๖๑.

๔. ทำให้เกิดหิริโอตตปปะ

๕. ทำให้เกิดขันติ

๖. ทำให้จิตใจผ่องใส มองโลกในแง่ดี

๗. ทำให้เป็นที่สรรเสริญของคนดี

๘. ทำให้มีคนอยากคบหาสมาคม

๙. ทำให้ทั้งมนุษย์และเทวดาอยากช่วยเหลือ

๑๐. ทำให้ไม่มีเวร ไม่มีภัย

๑๑. ทำให้ลาภผลทั้งหลายเกิดขึ้นโดยง่าย

๑๒. ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานโดยง่าย^{๑๒๓}

๒. ประโยชน์ต่อสังคม

บุคคลที่มีความกตัญญูกตเวที ย่อมทำให้บุคคลผู้เกี่ยวข้องคบหาสมาคมได้รับแต่ประโยชน์สุขโดยส่วนเดียว จากการศึกษาพบว่า ในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญของการคบหาสมาคมไว้มากมาย เช่น

“การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต และการบูชาคนควรบูชา นี่เป็นอุดมมงคล”^{๑๒๔}

“คบคนเช่นใด ก็เป็นเช่นนั้น”^{๑๒๕}

“ผู้ใดห่ออกุศลด้วยใบไม้ ใบไม้นั้นย่อมพลอยมีกลิ่นหอมฟุ้ง, การเสวนากับนักปราชญ์ย่อมมีผลอย่างนั้น”^{๑๒๖}

“ปราชญ์ย่อมแนะนำสิ่งที่ดีควรแนะนำ ไม่ชวนทำสิ่งที่ไม่เป็นเรื่อง”^{๑๒๗}

“พึงมองเห็นคนมีปัญญา ที่ชอบชี้โทษ พุดจาข่มจี เสมือนเป็นผู้บอกขุมทรัพย์ คนเช่นนั้นเป็นบัณฑิต ควรถบได้, คบคนเช่นนั้น มีแต่ดีขึ้น ไม่เลวลง”

^{๑๒๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), มงคล ๓๘, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

^{๑๒๔} พุ.บุ. (ไทย) ๒๕/๓/๗.

^{๑๒๕} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๑๒๖} พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๑๒๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๘๑๕/๓๕๕.

“พึงแนะนำเด็กเดือนเกิด พึงพร่ำสอนเกิด พึงห้ามปรามจากความชั่วเกิด, คนที่ทำเช่นนั้นย่อมเป็นที่รักของสัตบุรุษ ไม่เป็นที่รักของอสัตบุรุษ”^{๑๒๘}

“ธีรชน ผู้ร่วมด้วยเป็นสุข เหมือนสมาคมแห่งญาติ”^{๑๒๙}

“เดินร่วมกัน ๗ ก้าว ก็นับว่าเป็นมิตร, เดินร่วมกัน ๑๒ ก้าว ก็นับว่าเป็นสหาย, อยู่ร่วมกันสักเดือนหนึ่งหรือครึ่งเดือน ก็นับว่าเป็นญาติ, ถ้านานกว่านั้นไป ก็เหมือนเป็นตัวเอง”^{๑๓๐}

“มีญาติพวกพ้องมาก ย่อมเป็นการดี เหมือนหมูไม้มากหลายในกลางป่า, ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่โดดเดี่ยว ถึงจะงอกงามใหญ่โตเท่าใด ลมก็พัดให้โค่นลงได้”^{๑๓๑}

“ถ้าได้สหายผู้มีปัญญาปกครองตน พึงพอใจมีสติเที่ยวไปกับเขา, ถ้าไม่ได้สหายที่มีปัญญาปกครองตน พึงเที่ยวไปคนเดียว และไม่พึงทำความชั่ว”^{๑๓๒}

“ควรคบมิตรที่เป็นพหูสูตร ผู้ทรงธรรม ผู้โอฬารด้วยความดี มีปฏิภาณ, ครั้นรู้จักประโยชน์ที่มุ่งหมาย กำจัดความสงสัยได้แล้ว จึงควรเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด”^{๑๓๓}

“การพึงธรรมตามกาล...การสนทนาธรรมตามกาล นี่เป็นอุดมมงคล”^{๑๓๔}

ข้อความเหล่านี้ นับว่าเป็นแนวความคิดที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อผู้ที่คบหาสมาคมเกี่ยวข้องกับบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที ผู้อยู่ในฐานะกัลยาณมิตร ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์มากมายมหาศาลแก่สังคมส่วนรวม เป็นธรรมดาว่าคนเราที่เกิดมาในโลกนี้ ย่อมจะมีการคบหาสมาคมกันเป็นธรรมดา และการได้คบหาสมาคมกับบุคคลผู้เป็นกัลยาณมิตรนั้น พระพุทธองค์ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ตรัสว่า “ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว”^{๑๓๕}

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ฐมฺมธโร) กล่าวว่า

ความเป็นคนกตัญญูกตเวทีในฐานะกัลยาณมิตร เป็นประหนึ่งร่มโพธิ์ในโลก ให้ผู้ข้ามโลกอันแสนจะขมขื่น ได้อาศัยเป็นที่บรรเทาทุกข์ และเป็นประดุจร่มไทรในทะเลทรายที่

^{๑๒๘} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๖๗/๕๒.

^{๑๒๙} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๕๖.

^{๑๓๐} พ.ร. (ไทย) ๒๖/๘๓/๓๕.

^{๑๓๑} พ.ร. (ไทย) ๒๖/๗๔/๓๑.

^{๑๓๒} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๒๘-๓๓๐/๑๓๕-๑๓๖.

^{๑๓๓} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๕๘/๕๑๓.

^{๑๓๔} พ.ร. (ไทย) ๒๕/๕/๘.

^{๑๓๕} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒/๓.

ทูลกันดาร ให้ผู้ข้ามได้อาศัยเป็นที่พักร้อนหย่อนใจ ผู้ไม่มุ่งทำดีแก่ใครก่อน กับผู้รับอุปการะจากใคร แล้วไม่สำนึกในอุปการะของผู้มีคุณ ทำเป็นลืมคุณท่านเสีย คนดีถือว่าเขาเป็นคนละเมียดวิจิตรยาของมนุษย์ อันที่จริงโลกมีความสุขอยู่ได้ เพราะอาศัยคนดีเป็นส่วนใหญ่ เมื่อการทำดีต่อและการสนองดีตอบของคนดี ยังเป็นไปในโลกโดยสม่ำเสมออยู่เพียงใด โลกก็ยังมีมีความสุขขึ้นบานสราญรมย์อยู่เพียงนั้น^{๑๓๖}

บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที เมื่อมีบุคคลทำความดีให้ตนแล้ว ย่อมจะรู้สึกสำนึกในอุปการะคุณที่ผู้อื่นกระทำแล้ว และพร้อมที่จะหาทางตอบแทนคืนทุกเมื่อทุกเวลาที่มีโอกาส เพราะฉะนั้นความดีที่บุคคลทำแล้วแก่บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที นับว่าไม่เสียหาย ซ้ำยังก่อให้เกิดประโยชน์มากมายทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น ดังข้อความในนิโครธชาดกว่า “ความดีที่ทำในคนผู้มีความกตัญญู มีศีล มีความประพฤติอันประเสริฐ ย่อมไม่เสียหาย เหมือนเมล็ดพืชในนาที่ดี”^{๑๓๗}

บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที เป็นคนที่ไม่ประทุษร้ายมิตร ตั้งความกตัญญูเป็นเบื้องหน้า ระลึกถึงคุณของผู้มีคุณ ไม่ลืมคุณท่าน ไม่คิดร้ายต่อท่าน ดังนั้นบุคคลเมื่อได้ทำคุณต่อบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที ย่อมจะก่อประโยชน์ให้เกิดประโยชน์ต่อผู้กระทำ

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า

บุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวที รู้คุณของผู้มีพระคุณหรือสิ่งที่มีบุญคุณ ย่อมทำให้โลกสงบเยือกเย็นงดงาม ยากที่จะเปรียบได้ เขาสามารถทำการให้กลายเป็นพระ ทำยักษ์ให้กลายเป็นมนุษย์ที่ดี ทำคนตระหนี่ให้กลายเป็นคนใจบุญสุนทรทาน ทำคนริษยาให้กลายเป็นคนใจกว้าง แล้วจะไม่ทำให้โลกนี้กลายเป็นสวรรค์ได้อย่างไร^{๑๓๘}

จากการศึกษาพบว่า บุคคลผู้มีความกตัญญู ไม่เพียงแต่รู้คุณของผู้มีพระคุณและสนองคุณ เท่านั้น ยังมีคุณธรรมอย่างอื่นอีกด้วย คือ เป็นผู้ใหญ่ที่มีความเมตตากรุณาปรานีโอบอ้อมอารี เพื่อแผ่แก่ผู้น้อยที่ทำดีแก่ตน เป็นผู้น้อยก็มีสัมมาคารวะซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีต่อผู้ใหญ่ที่มีพระเดชพระคุณแก่ตน ยกย่องเชิดชูไว้ในที่มีบุญคุณ บุคคลผู้มีความกตัญญูจะดำเนินชีวิตตนเพื่อประโยชน์สุขและความดีงามร่วมกันของสังคม ถ้าเขาจะแสวงหาประโยชน์ของตน เขาจะคำนึงถึงผล

^{๑๓๖} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยодชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๔๘-๔๔๙.

^{๑๓๗} พุ.ช. (ไทย) ๒๓/๓๘/๓๓๕.

^{๑๓๘} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๕.

กระทบกระเทือนความสุขและความเสียหายต่อส่วนรวมก่อน เขาจะปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขโดยชอบ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น

ถ้าหากทุกคนในโลก ยอมรับรู้ถึงความจริงอันประเสริฐที่สุด คือ ความที่มนุษย์ทุกคนเป็นหนี้บุญคุณต่อกันและกัน แม้แต่คนที่ศัตรูของกันและกัน โลกนี้จะเต็มไปด้วยการแข่งขันกันทำความดี เพื่อปลดปล่อยหนี้บุญคุณของตน ๆ ให้พ้นหนี้หนี้ และถ้าหัวใจของคนทุกคนในโลกนี้ เต็มไปด้วยความกตัญญูจริง ๆ แล้ว โลกนี้จะกลายเป็นโลกที่งดงามยิ่งกว่าเทวโลก น่าอยู่ยิ่งกว่าเทวโลก ปลอดภัยยิ่งกว่าเทวโลก และน่าบูชา น่าปรารถนายิ่งกว่าเทวโลกแน่แท้^{๑๓๕}

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พม. รัช. ๖) กล่าวว่า

เมื่อทุกคนเกิดมาในโลก ที่เป็นโรงละคร โรงใหญ่แล้ว ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ เป็นผู้จัดการที่กตัญญู ผู้แสดงที่กตัญญู ผู้บอกบทที่กตัญญู ผู้เขียนเรื่องที่กตัญญู ผู้เปลี่ยนฉากที่กตัญญู ผู้ขายตั๋วที่กตัญญู ผู้เก็บตั๋วที่กตัญญู ผู้ดูที่กตัญญู ซึ่งแต่ละคนได้สมญาว่ามงคล พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญความกตัญญูของคนที่ได้สมญาว่ามกลนั้น ว่าเป็นมงคลยอดชีวิตประการหนึ่งเพราะเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติบรรลุถึงความเจริญด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ และความสุข^{๑๔๐}

คุณธรรมคือความกตัญญูนี้ เมื่อสั่งสมไว้ดีแล้ว ย่อมจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองทั้งต่อคนในสังคมและเป็นธรรมป้องกันความเสียหายที่จะเกิดขึ้น เป็นคุณธรรมประคองโลกให้อยู่ได้และอยู่ด้วยความสงบสุข

๒.๗ โทษของการไม่มีความกตัญญู

บุคคลที่ไม่มีความกตัญญู ย่อมสร้างความเสียหาย ทั้งต่อตนเองและต่อสังคม ดังนี้

๑. โทษต่อตนเอง

จากการศึกษาพบว่า บุคคลผู้ไม่มีความกตัญญูกตเวทิตะ เรียกว่าคนอกตัญญู ย่อมประสบความเสื่อม ไม่มีความสุข ความเจริญ และถูกติเตียน แม้สิ้นชีวิตไปแล้ว ย่อมไปสู่ทุกคติ ดังพระพุทธพจน์ว่า

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^{๑๔๐} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พม. รัช. ๖), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, หน้า ๔๖๒.

นรชนผู้ปฏิบัติผิดในมารดาบิดา ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือสาวกของตถาคตนั้น ย่อมประสบสิ่งที่มีโทษบุญเป็นอันมาก เพราะการไม่ประพฤติธรรมในมารดาบิดานั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงติเตียนนรชนนั้นในโลกนี้แล เขาจากโลกนี้ไปแล้วจึงไปสู่อบาย^{๑๔๑}

อีกประการหนึ่ง คนอกตัญญู มีจิตใจไม่บริสุทธิ์ ทำให้มองไม่เห็นคุณค่าของคนอื่น สิ่งอื่น ทั้งคอยจ้องโทษบุคคลอื่น มีความโลภ เหวี่ยงเอาเปรียบคนอื่น ซึ่งจะไม่ได้รับความช่วยเหลือจากเพื่อนมนุษย์ในที่สุด ดังข้อความว่า

คนอกตัญญูคอยจับผิดอยู่เป็นนิตย์ ถึงจะให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ทำให้เขาพึงพอใจไม่ได้^{๑๔๒} และผู้ใดไม่รู้จักคุณค่าและประโยชน์ที่ผู้อื่นกระทำไว้ก่อน ผู้นั้นเมื่อกิจการงานเกิดขึ้นในภายหลัง ย่อมหาผู้ช่วยเหลือไม่ได้^{๑๔๓}

พระพุทธศาสนาถือว่า บุคคลผู้ไม่มีความกตัญญู เป็นคนไม่รู้จักบุญคุณที่ผู้อื่นกระทำแก่ตน จะไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย ทำให้ผู้ที่ได้รู้จักคอย ๆ หลีกห่างจากไป และเป็นคนที่น่าตำหนิ แม้แต่การคบหาสมาคมกับคนอกตัญญูก็ไร้ประโยชน์ ช้ำยังก่อให้เกิดโทษทุกข์ภัยอันตรายแก่ผู้คบหาสมาคม ดังข้อความว่า

ผู้ไม่รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำแล้ว ผู้ที่ไม่เคยทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่งแก่ใคร ผู้ที่ไม่ตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้แล้วน่าตำหนิความกตัญญูไม่มีในผู้ใด การคบหาผู้นั้นก็ไร้ประโยชน์ แม้ด้วยอุปการคุณที่กระทำต่อหน้า มิตรธรรมยังหาไม่ได้ในบุคคลใด บัณฑิตไม่ริษยา ไม่ด่าว่าบุคคลนั้น พึงคอย ๆ หลีกห่างจากเขาไปเสีย^{๑๔๔}

เมล็ดพืชที่ถูกเผาในกองไฟ ย่อมไม่งอกขึ้น ฉนใด ความดีที่ทำในคนชั่ว ก็ย่อมพินาศไปไม่งอกงาม ฉนนัน^{๑๔๕} ขอเดชะพระองค์ผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่มนุษยสาขเสนาบดีเพื่อนของพระองค์เป็นคนมีความคิดต่ำทราม อกตัญญู ประทุษร้ายมิตร กระทำกรรมอันไม่ประเสริฐเช่นนี้^{๑๔๖} ไปในไฟ ย่อม

^{๑๔๑} อภ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔/๖.

^{๑๔๒} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๗๒/๓๐.

^{๑๔๓} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๕๐/๓๗.

^{๑๔๔} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๓๑-๓๒/๑๖๒.

^{๑๔๕} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๗๗/๓๓๕.

^{๑๔๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๗๔/๓๓๕.

มอดไหม้เสียเปล่า ต่างกับการทำความดีกับคนที่มีความกตัญญู ย่อมได้รับผลดี เหมือนหว่านพืชลงในดินดี

พระมหาบุญเพียร บุญญวิริโย (แก้ววงศ์น้อย) ได้ศึกษาลักษณะของคนอกตัญญูสรุปไว้ดังนี้

๑. เป็นบุคคลที่ไม่ควรคบหาสมาคม ผู้ที่ไม่รู้บุญคุณที่บุคคลอื่นทำไว้ และไม่ตอบแทนคุณ บุคคลเช่นนั้นถือว่าไม่ควรคบอย่างยิ่ง เพราะการคบคนเช่นนั้นไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ อาจจะเป็นโทษต่อบุคคลผู้คบหาด้วยซ้ำไป

๒. เป็นคนเลวทราม ท่านกล่าวว่า “บุคคลที่อาศัยร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่ควรหักรานกิ่งของต้นไม้ นั้น ผู้ที่กระทำชื่อก็คือเป็นคนเลวทราม” เพราะความกตัญญูทศเวทีเป็นคุณธรรมพื้นฐานของคนดี (นิมิตต์ สาธุรูปานันท์ กตัญญูทศเวทีตา) เมื่อคุณธรรมพื้นฐานไม่มี ก็ชื่อก็คือเป็นคนดีไม่ได้

๓. เป็นคนมองโลกในแง่ร้ายและไม่รู้จักพอ คนอกตัญญูมักเป็นคนมองโลกในแง่ร้าย เพราะมองไม่เห็นคุณงามความดีของผู้อื่น แม้จะให้สิ้นแผ่นดินทั้งหมดโลกแก่เขา ก็ยังไม่เป็นที่พอใจ เขาได้ ด้วยเหตุว่าคนที่ไม่รู้จักบุญคุณคน แม้จะทำคุณประโยชน์แก่เขามากมายสักปานใดก็ตาม เขาก็ยังมองไม่เห็นคุณประโยชน์ที่ผู้อื่นทำให้อยู่ดี

๔. ไม่มีใครช่วยเหลือ เป็นบุคคลที่ขาดญาติมิตรสหาย เพราะไม่มีใครอยากคบหา เมื่อไม่รู้คุณของผู้อื่น ยามที่มีกิจการงาน หรือเรื่องราวใด ๆ เกิดขึ้น ย่อมไม่มีใครช่วยเหลือ เพราะช่วยไปก็ไม่มีความหมายสำหรับคนไม่รู้คุณคนอื่น

๕. เป็นคนที่ไร้ประโยชน์ ท่านเปรียบว่า เก็บขอนไม้ที่ลอยน้ำขึ้นมา ยังดีกว่าช่วยคนอกตัญญูขึ้นจากน้ำ เพราะของไม้ที่เก็บมายังทำประโยชน์อื่น ๆ ได้ เช่น ทำฟืน เป็นต้น ส่วนการช่วยเหลือคนอกตัญญูไม่มีประโยชน์ อาจกลายเป็นโทษแก่ผู้ช่วยเหลือก็ได้

๖. มีแต่ความเลื่อม ไม่มีความเจริญ บุคคลได้พักอาศัยในบ้านของคนอื่นเพียงแต่กินข้าวหรือได้รับการเลี้ยงข้าวปลาอาหารเพียงมื้อหนึ่ง ก็ไม่ควรแม้แต่คิดไม่ดีต่อเจ้าของบ้าน ผู้ที่ในรคุณต่อผู้มีพระคุณเมื่อน้อย ย่อมมีแต่ความเลื่อม

๗. ย่อมประสบทุกข์ คนอกตัญญูย่อมมีชีวิตที่หาความสุขไม่ได้ ต้องพบกับความทุกข์
ทรมานเหมือนถูกโยนลงไปในนรก^{๔๗}

๒. ความเสียหายต่อสังคม

บุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญู จะถูกประณามว่าเป็นคนอกตัญญูบ้าง คน
เนรคุณบ้าง คนชั่วบ้าง ลูกทรพีบ้าง ถือว่าเป็นลักษณะของคนพาล การคบหาสมาคมเป็นเพื่อนกับคน
อกตัญญูเป็นบ่อเกิดแห่งความหายนะ และนำมาความไม่น่าพอใจ เช่น การนิโทษ

ในพระพุทธศาสนาแสดงโทษของการคบคนชั่วเป็นมิตรไว้ ๖ ประการ^{๔๘} คือ

๑. มีนิกเลงการพนันเป็นมิตรสหาย

๒. มีนิกเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย

๓. มีนิกเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย

๔. มีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย

๕. มีคนโกงเป็นมิตรสหาย

๖. มีโจรเป็นมิตรสหาย

ดังนั้น ถ้าบุคคลคบคนอกตัญญูซึ่งเป็นคนชั่วเป็นมิตร แม้ตนเองจะไม่ได้เป็นคนชั่ว แต่ก็
พลอยทำคนอื่นมองว่าเป็นคนชั่วด้วย ดังพระพุทธพจน์ว่า

“ผู้ใด แม้มิได้ทำความชั่ว แต่เกลือกกลั้วกับผู้ทำบาป ผู้นั้นย่อมพลอยถูกระวางใน
กรรมชั่ว และเสื่อมเสียชื่อเสียงยิ่ง ๆ ขึ้น”^{๔๙}

“ผู้คบคนเลว ย่อมพลอยเลวลง”^{๕๐}

“ผู้ใดห่อปลาเน่าด้วยใบคา ใบคาย่อมเหม็นกลิ่นปลาละคลุ้ง, การเกลือกกลั้วคน
พาลย่อมมีผลอย่างนั้น”^{๕๑}

^{๔๗} พระมหาบุญเพียร ปุณฺณวิริโย (แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลากายทางสังคมในสถาบัน
ครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาพระพุทธศาสนา,
(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖๕-๖๖.

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕.

^{๔๙} บ.อติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

^{๕๐} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๔๖๕/๑๕๘.

^{๕๑} บ.อติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๔/๒๘๓.

การที่บุคคลคบหาสมาคมกับบุคคลที่ขาดจิตสำนึกของความเป็นคนกตัญญู ซึ่งเป็นผู้มีลักษณะของมิตรเทียม ย่อมจะก่อให้เกิดโทษทุกข์ภัยอันตราย และนำไปสู่ความหายนะ มีแต่ความเสื่อม หากความเจริญมิได้เลย

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า คนในโลกแต่ละคน ยังไม่รับรู้ในความเป็นหนี้บุญคุณของกันและกัน อย่างที่จะแยกกันไม่ออกยิ่งขึ้นไปอีก ก็ยิ่งทำให้โลกเต็มไปด้วยการแข่งขันแย่งชิง โหดร้ายทารุณ และเกิดลัทธิการเมืองอันทำให้โลกระส่ำระสายมากยิ่งขึ้นเพียงนั้น

ผู้ไม่รู้คุณของป่า ย่อมทำลายป่าเสีย ด้วยความเห็นแก่ตัวข้างเดียว จนถูก หลานไม่มีไม้จะปลูกเรือนกันอีกต่อไป จนห้วยหนองคลองลำธารเหือดแห้ง เพราะป่าอันเป็นกำเนิดน้ำนั้นถูกทำลายหมด ไม้มีความชื้นของป่าจะคายน้ำออกมาเป็นลำธาร และจะดึงดูดเมฆฝนให้มาตกเป็นฝน ณ ที่นั้นจนเพียงพอ^{๑๕๒}

ดังนั้น การอยู่ร่วมการคบค้าสมาคมกับคนอกตัญญูมีแต่ก่อให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อน มีแต่ความเสื่อม หากความเจริญได้ยากเป็นอย่างยิ่ง เหมือนกับการอยู่ร่วมกับอสรพิษ เพราะคนอกตัญญูเป็นคนเห็นแก่ตัว เอาใจเอาเปรียบคนอื่น เป็นคนไม่น่าไว้วางใจ เป็นคนที่น่ากลัว มักจะลบหลู่ดูหมิ่นผู้มีพระคุณ มักจะแนะนำในทางฉิบหายอันจะนำความทุกข์มาให้แก่สังคมส่วนรวม เมื่อรู้โทษดังนี้แล้ว ไม่ควรคบกับคนอกตัญญู และไม่ควรถูกเป็นคนอกตัญญู

๒.๘ สรุป

สรุปว่าความกตัญญูกตเวทีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ บุคคลที่มีความกตัญญูกตเวที เพราะเป็นบุคคลที่หาได้ยาก รวมทั้งผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดา ในทิศเบื้องหน้า คือ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน ดำรงวงศ์ตระกูล ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน ดังนั้น บุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาให้เป็นอย่างดีทั้งทางกายและทางจิตใจ ให้ท่านมีความเป็นอยู่ที่ดี มีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับการยกย่องว่าเป็นบัณฑิต เป็นสัตบุรุษ ผู้ที่เลี้ยงดูบิดามารดา ย่อมได้รับอานิสงส์ตอบแทนให้มีความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า ประมวลได้ดังนี้ คือความกตัญญูกตเวทีระหว่างบุตรกับมารดาบิดา มีลักษณะคือ การปรนนิบัติเลี้ยงดูด้วยปัจจัย ๔ การยอมเสียสละชีวิตของตนเพื่อปกป้องชีวิตมารดาบิดา และการให้มารดาบิดาตั้งอยู่ในธรรม เสียสละ แม้ว่าเราจะตอบแทนพระคุณท่านถึงเพียงนี้แล้ว ก็ยังนับว่าเล็กน้อยมาก เมื่อเทียบกับพระคุณอันยิ่งใหญ่ที่ท่านมีต่อเรา ผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทีต้องการ

^{๑๕๒} พุทธทาสภิกขุ , กตัญญูกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, หน้า ๒-๓.

จะสนองพระคุณท่านให้ได้ทั้งหมด ฟังกระทำดังนี้ ถ้าท่านยังไม่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก็พยายามชักนำให้ท่านตั้งอยู่ในศรัทธาให้ได้ ถ้าท่านยังไม่ถึงพร้อมด้วยการให้ทาน ก็พยายามชักนำให้ท่านยินดีในการบริจาคทานให้ได้ ถ้าท่านยังไม่มีศีล ก็พยายามชักนำให้ท่านรักษาศีลให้ได้ ถ้าท่านยังไม่ทำสมาธิภาวนา ก็พยายามชักนำให้ท่านทำสมาธิภาวนาให้ได้ เพราะว่าการตั้งอยู่ในศรัทธา การให้ทาน การรักษาศีล การทำสมาธิภาวนา เป็นประโยชน์โดยตรง และเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่ตัวบิณฑบาตผู้ประพฤติกปฏิบัติเอง ทั้งในภพนี้ ภพหน้า